

Láng Zsolt

A jövő emberei

Példány:

Láng Zsolt

A JÖVŐ EMBEREI

MMXI

© *Láng Zsolt, 2011*

Kín és kéj

Beszélgetés Balázs Imre Józseffel

Kérdezett: Aron S. T. Apor

Kolozsvár, 2061. december

ASTA: Mit nevezünk erdélyi irodalomnak?

BIJ: Inkább csak azt lehet elmondani, hogy milyen.

ASTA: Pardon...?

BIJ: Ami van, az mindig megnevezhetetlen. Ami pedig megnevezhetetlen, azt csak körülírni lehet.

ASTA: Elnézést, én csak egy hétköznapi kérdést tettem fel...

BIJ: Ha nem akarja, hogy válaszoljak, ne kérdezzen.

ASTA: Ha interjú, akkor kérdeznék. Őszintén megmondva, nem értettem a válaszát.

BIJ: Szerintem, értette. Csak nem tudja kimondani, hogy mit értett belőle.

ASTA: Egyszer azt mondta önről valaki, hogy túl okos ahhoz, hogy igazán jó költő lehessen.

BIJ: Szerintem ezt én mondtam arról a valakiről.

ASTA: Kiről?

BIJ: Magának kell tudnia, maga idézte.

ASTA: Nincsenek okos írók?

BIJ: Attól függ, milyen nyelven írnak.

ASTA: A nyelv számít?

BIJ: Rilke például nagyon okos költő. De magyarra az érzékek nyelvére fordítják le az ő okosságát.

ASTA: Magyarul ki okos?

BIJ: Aki magyarul okos, szinte olvashatatlan.

ASTA: Ön mostanában újra sok verset ír.

BIJ: Az ember egészen fiatalon tud jó verseket írni, illetve ha már szenilis kissé. Én most érkezem a második virágzás időszakába.

ASTA: Van valamilyen jelentése annak, hogy Erdélyben maradt?

BIJ: Hova kellett volna elmennem?

ASTA: Nem hátrányos egy erdélyi írónak, hogy itt él?

BIJ: Nem tartom olyan nagy bajnak. Egy írónak különben is a könyvei jelentik az otthonát.

ASTA: De épp a példányszám miatt...

BIJ: Ha tíz ember tehetségesen olvas, azzal már ott-hont teremt.

ASTA: Lehet tehetségtelenül olvasni?

BIJ: Az utcasepréshez is kell tehetség. Sőt, csakis a tehetséges az igazi utcaseprés. Azzal a világot is megvált-hatják.

ASTA: Nem túl szűkre szabottak a lehetőségek itt Erdélyben, a Nyergestető és a Királyhágó között?

BIJ: Nem hinném. Egyrészt az élet meglehetősen változatos és színes, és főképp a nyelvet, az írás nyersanyagát tekintve gazdag vidék. Ráadásul a Királyhágón és a Nyergestetőn túl is születtek kiemelkedő erdélyi írók.

ASTA: A *couleur locale* hamar kifakul.

BIJ: Ha zsákutca volna Erdély, akkor zsákutca lett volna száz éve is. De kérdem én, ha szabad, miért volna az? Szabó Gyula regényei az erdélyi emlékirodalomból erednek. Kovács Aldrovándi Lehel *Átfordulása* egyértelműen Szabó Róbert Csaba kemény realizmusát folytatja. Sütő Fanni *Miranda leveleje* Bodor Ádám kihagyásos prózáját.

ASTA: Ezzel szemben ön *A zátony* című irodalomtörténeti kötetében, amely tíz évvel az ön nagyszabású mun-

kája, *A Romániai Magyar Irodalom Története* után jelent meg, egyértelműen kijelenti, hogy az erdélyi irodalom történelemmé vált, és hamarosan senki nem fogja elővenni az erdélyi szerzők könyveit. Művének mottója: „A jelenünk nem múltja annak a jövőnek, amit elképzelünk.”

BIJ: Eltelt húsz év *A zátony* megírása óta is, és mára sok minden megváltozott. Elkövetkezett az újraolvasások időszaka. Nálam most Demény *Visszaszámlálásán* a sor, fantasztikusan friss. Nemrég Károlyi Csaba is írt róla. Vagy ott a *Kő hull apadó kútba* című Szilágyi-regény. Borzongatóan ismeretlen a nyelve, lüktetése magával ragadó, és aki belekerül ebbe a sodródásba, pár oldal után már testestül-lelkestül egy másik világba érkezik... Még annyit tennék hozzá az előzőekhez, hogy az irodalom azzal, hogy szűk körű, törékeny, egyre sérülékenyebb lesz, hogy nevetségesen kicsire szűkül, azzal csak nagyobbá válik, ugyanis az irodalom lényege a sérülékenység, az érzékenység, a kicsinység. A nehéz módon való hozzáférhetőség. A remekmű egy másik nyelven szól hozzám. Ha rögtön értem, akkor az semmitmondó.

ASTA: Ha nem értem, akkor remekmű?

BIJ: Nem. Vagy nem feltétlenül. Példaképp Mihálycsa Erika globális, páneurópai nyelvét első olvasásra nem fogja érteni, de azért a *Levélváltás* érthető könyv, amikor megjelent, gyökeres váltást hozott. Ugyanakkor Sebestyén Rita *Ararátja* nyelvileg hagyományosnak mondható, ellenben a szerkezet belső szenvedélytől eltorzult alakzatot mintáz, elsőre mélyen elbizonytalanító. Amikor a '20-as években Visky András visszatért a vershez, és megírta azokat a gyönyörű halálfutamokat, akkor lássuk és ámuljunk: nyelvileg megtalálja Istent, miközben teljesen megtagadja. Ami valójában feltételes módban érvényes: akkor tudja megtalálni nyelvileg, amikor fogalmilag megtagadja.

ASTA: *Irodalomtörténetében* azt írja, hogy 2016-ban lavinaszerűen elmozdultak a dolgok...

BIJ: Akkor jelentek meg olyan könyvek, mint Demény Péter *Próbababa* című regénye, Egyed Péter *Japánország*, Kovács András Ferenc *Caffè d'orja*, Szilágyi István *Vérirágja*, Szabó Róbert Csaba *Bogánccszíve*. De már egy évvel korábban ott volt a Mihálycsa *Levélváltása*, Vida Gábor *Királylesenje*, Visky Zsolt *Molekulája*, Ursula Flamme *Verszenéje*, Molnár Vilmos *Kirgiztánca*. És már nyomdában volt Selyem Zsuzsa *Anyakönyve*, Mihály Emőke *Hamujele* és

Márton Evelin *Felbőjtéka*, ez a nem-regény regény, a maga radikális átlényegülésével. Na és a váratlanságával mindenkit letaglózó remekmű, Salat Levente *Topázzápora*. Hirtelen működésbe lépett valami e sokféleségből, ami- ben minden részlet meghatározó lehetett, mert – s megint utalok egy régebbi kijelentésemre – minden a mélyszerkezetbe, -ből gyökerezett, szóval kialakult egy pazar összjáték, kapcsolódások, kölcsönhatások képében. Elfelejtetem mondani, abban az évben fejezte be Potozky is, Dimény is a második kötetét, Csutak Gabriella és Csutak Zoltán *Párbuzamos Szamoskönyve* is elkészült, Jánk Károly egy bődületes drámával állt elő, s talán akkor született a *Katalin-nap* című megrázó Bogdán-eposz is. Olyasmi történt, mint amikor a csillagközi porból létrejönnek a csillagrendszerek. Gravitáció, forgás, mozgás, sugárzás, robbanások és összeforrások, de a lényeg, hogy ebben a rendszerben új csillagok születtek, új bolygók és holdak és üstökösök. Ez az erdélyi irodalom virágkora, az az időpont, amikor az erdélyi irodalom megjelent a világirodalom égboltján.

ASTA: De akkor mégis, egy évtized után miért írta azt, hogy vége?

BIJ: Mert úgy tűnt, hogy a galaxis felrobbant. Egy szupernóva indította be ezt a robbanást, ez a szupernóva pedig nem volt más...

ASTA: Mint?

BIJ: Maga azt mondja, hogy olvasta az *Irodalomtörténetet*, lássam, tudja-e.

ASTA: Előtte még ideillene egy másik kérdés.

BIJ: Éspedig.

ASTA: Az ön *Irodalomtörténetét* a diákok elégették az egyetem udvarán. Majd amikor rendeződtek a viszonyok, ön nem akarta, hogy ismét egyetemi tankönyvként forgassák. Tulajdonképpen megvonta a jogokat saját könyvétől. Miért?

BIJ: Közben bekövetkezett egy erős paradigmaváltás. Az irodalom már nem pusztán a szöveget jelentette, és az irodalomtudomány pedig egyre inkább kultúratudományná dagadt. Igaz, később kiderült, hogy ez a fajta tágulás parttalansághoz vezet. A szövegtől való távolodás áltudományosságot hozott magával, és pont az tűnt el, amiről az imént beszéltem, az irodalom kicsisége, zártsága, mélysége. Ilyen módon, bár tágan értelmezhetővé vált, nem látszott a lényege. A sekélyesség és a divatosság időszaka

köszöntött be. Viselkedéstani szövegek lettek a regények, elvesztették világformáló hatásukat... Nem evolúció, hanem devolúció.

ASTA: Mi a lényege az ön irodalomszemléletének?

BIJ: A lényeg, hogy a kultúra folyamat, viszont a művészet, tehát az irodalom: teremtő aktus. Olyasmit hoz létre, ami nem volt. A folyamatok nem tudnak önmagukban hatni. Elősegíthetik új művek létrejöttét, de mindig a mű hat. Megállíthatja a folyamatot, vagy eltérítheti. Olyan, mint a szikladarab, amit a víz sodor magával, s amikor beakad egy szűkebb mederben, akkor a víz kénytelen eltérni másfelé.

ASTA: Ezt a hasonlatot már az *Irodalomtörténetében* is alkalmazta.

BIJ: Látom, mégiscsak olvasta. Én nem folyamatokat elemeztem, hanem műveket. Számba vettem azt a száz irodalmi alkotást, ami eltérítette a folyamatokat.

ASTA: Melyik tíz térítette el leginkább az erdélyi folyót?

BIJ: Megláthatja, aki elolvassa a könyvemet... A szenvedéllyel írt művek. Szenvedés és szenvedély ugyanannak

a létnek a két oldala. Akárcsak a költők megénekelte kín és kéj.

ASTA: Lehet-e történet nélkül történetet írni?

BIJ: Lehet, bármit lehet. Az íráshoz nem történet kell, hanem helyzeti energia, elég néha egyetlen pöccintés, és átalakul mozgássá, idővé, térré, teremtett világgá.

ASTA: Ön igencsak kiemeli az életrajzi elemeket is.

BIJ: Nem emelem ki, csak ott, ahol fontosak. De szinte mindig azok.

ASTA: Úgy érti, hogy meghatározó, kivel mi történik?

BIJ: Műveket hozhat létre.

ASTA: Mondana erre példát?

BIJ: Nagyon frivol dolog, amikor az ember a saját könyvéből idéz.

ASTA: Már hallottam ezt a mondást.

BIJ: Mástól idéztem, nem magamtól... A '19-es árvízre emlékeznie kell önnek is. Itt volt már akkoriban?

ASTA: Akkor még csak másfél éves voltam, és kint éltünk Londonban.

BIJ: Kolozsvárt teljesen ellepte a víz. Az egy olyan év volt, hogy fél Erdély víz alatt fuldokolt. Szörnyű helyzet alakult ki, nem voltak megfelelő eszközök a mentéshez.

Mi fent laktunk a Györgyfalvi negyedben, de hozzánk is betörték a hullámok. Nem volt elég nyomorúság a kiáradt Szamos, előbb átszakadt a túrkoppándi gát, és a tárolt víz is a városra zúdult, aztán ebbe az árvízbe a fenesi fennsíkon becsapódott egy meteor, és az ár tengeri cunamivá változott. Szóval, beleőszültem a látványba. S abba, hogy a lányaimat nem tudom kimenekíteni... Fönt álltunk a négyemeletes blokk tetején, a meg-megreccsenő blokkte-tőn. És akkor feltűnt Salat Levente, akárcsak Wesselényi, egy ideiglenesen barkácsolt tutajon, és kimentette a családomat. Az életét is kockáztatva. Ahogy ott állt csapzottan, ősz szakállából vastag sugárban csorgott az esővíz, ahogy utasításokat adott, oly erőteljesen és határozottan, természetfeletti jelenség volt. És itt kanyarodnék vissza az előző kérdéséhez, az életesemények és a művek kapcsolá-tára. Az alatt a három rémséges nap alatt Salatból a város megmentője lett, és az átélt kalandok felszabadítottak benne valamit, aminek az lett a következménye, hogy megírja a *Türkiszáport*, ezt az érzékeny, posztmágikus memoárt, a maga csipkefinomságú, egyben acélerős és pen-gerugalmasságú mondataival.

ASTA: Ön a Kántor Lajos Alapítvány elnökeként nemrég létrehozta az Erdélyi Irodalmi Múzeumot.

BIJ: Igen, a múzeum neve is a Kántor Lajosét viseli, röviden KLIM.

ASTA: Nem gyengíti ez az egységes magyar irodalom imázsát? Nem volna elégséges a PIM, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum?

BIJ: Nézze, én mindig is kiemeltem az erdélyi vonásokat az irodalomban, de ez soha nem jelentett elkülönítést. Különben a KLIM sem a kiszakadás jegyében született, ellenkezőleg, a KLIM szeretné megőrizni az egységes magyar irodalom számára a perifériát is. Kit érdekelnének például az olyan írók, mint amilyen Gellért Sándor volt. Itt külön emlékszobája található. Fodor Sándorról ma már nem csupán annyit tudunk, hogy mindig magával hordott egy szikvizes üveget, mert ez volt a kabalája: az itt kiállított szódásüveg, akárcsak az ausztrál őslakosok csurungája, teleportálja a látogatókat a teljes életműbe.

ASTA: Milyen érdekességek vannak még a múzeumban?

BIJ: Van itt női fehérneműje Balla Zsófiának (Orbán János Dénestől vásároltuk vissza, igen tetemes összegért),

van sajtos hamburger hatalmas harapásnyommal, a mára méltatlanul elfeledett Lászlóffy Aladár első külföldi útjáról, vagy itt van a Karácsonyi Zsolt papírzsebkendője, egy dilettáns költő visszautasított kézírata nyomán beszerzett orrvérzés lenyomatával; továbbá a Rigán Lóránd repedt lencsés szemüvege, amit ő akkor viselt, amikor a Mátyás-szobor tetején szónokolt a kolozsvári diáktüntetésen. Külön tárlóban láthatók a székelység íróinak ereklyéi, Ferencz István rugós bicskája, Simó Márton kaszája, amibe belecsapott a villám, vagy az olyan nagybecsű tárgy, mint Molnár Vilmos arany zsebórája, amit az angol trónörökösztől kapott ajándékba, miután kimentette egy vérmedve karmai közül.

ASTA: Miért nincs a múzeumban egyetlen Kovács András Ferenc relikvia sem?

BIJ: Mert a volt feleségei összevesztek a hagyatékon, a pereskedés húsz éve tart, és addig, amíg nincs ítélet, addig nem rendelkezhetünk az ereklyék sorsáról. De azért mégiscsak van egy KAF-relikvia kiállítva, illetve egy fél: az az elveszettnek hitt füzet, amit Tompa Gáborral, aki a kolozsvári színházaknak volt a főigazgatója, ketten, kedvtelésből írtak. Jól kivehető, melyik sor kinek a keze műve,

minthogy ennek komoly jelentősége volt egy becsületsértési per során.

ASTA: Miféle per volt az?

BIJ: Azért perelte be őket valaki, a neve maradjon a feledés homályában, mert az egyik kétbalkezes szonettben „hímtagbaszakadt nőimitátor”-nak nevezték. A bíróság e füzetből állapította meg, hogy a verssor Tompától származik, így neki kellett a tetemes kártérítést kifizetnie. Amit ő annyira a szívére vett, hogy Amerikába távozott, és nem jött vissza többé. No de efféle kuriózumokon kívül rengeteg fontos kéziratunk, levelezésünk, dokumentumunk megtalálható itt. Az egész munkában a segítségünkre volt és van a *Minerva Kiadó*, illetve a Tibori Szabó Zoltán Alapítvány.

ASTA: Megkérdezhetem, ki a kedvenc írója?

BIJ: Akit épp olvasok.

ASTA: Most kit olvas?

BIJ: Önnel beszélgetek.

ASTA: Mi az, ami a leginkább elkeseríti?

BIJ: Hogy már semmitől nem bírok nagyon-nagyon elkeseredni.

ASTA: Minek tud a leginkább örülni?

BIJ: A hatéves unokám tegnap azt kérdezte: Mondd, tata, a lutri a lutra többes száma?

ASTA: Milyen tervek foglalkoztatják?

BIJ: Szeretnénk bővíteni a maroslónyai öregotthont, amit az írók számára alapítottunk.

ASTA: És min dolgozik éppen, ha szabad tudni?

BIJ: A Selyem Zsuzsa hagyatékát dolgozom fel. Ami nehezen megy, mert Zsuzsa élete végén titkosírással írta feljegyzéseit. Sikerült megfejteni, viszont néha változtat a kódon, és akkor ott hosszabban el kell időznöm, keresnem kell a megfejtést. De megéri, mert azok a legfontosabb részek. Mellesleg az elidőzés maga is eleme a megfejtésnek.

ASTA: Új verseskötet?

BIJ: Meglátja, ha megjelenik.

ASTA: Köszönöm a beszélgetést.

A zománc színe

Beszélgetés Demény Péterrel

Kérdezett: Tófalvy-Tassy Mária

Kolozsvár, 2048. április

T*TM: Mennyire fáradt?

DP: Miért kérdezi?

T*TM: Most érkezett a próbákról.

DP: Jaj, kedves, a színház nekem nem fárasztó. Élvezem a próbákat.

T*TM: Úgy hallottam, hogy ebbe a darabba önmagának is írt egy szerepet.

DP: Ha úgy vesszük, minden szerepet magunknak írunk.

T*TM: Úgy értem, ön is játssza.

DP: Igen, szerepel a darabban egy néma koldus, a fal tövében, félig-meddig egybeolvadva a fallal, szem és fültanúja mindennek, és a rendező úgy gondolta, játszhatnám én, sőt, ha én játszanám, akkor annak nagyobb volna a súlya, mármint a koldus szerepének, vagyis az állandó szem- és fültanúságnak. Érti?

T^rTM: Igen. Legalábbis azt hiszem. Vagy nem érthetem?

DP: De, értheti, nincs benne semmi csavar.

T^rTM: És ennyi? Ott ül a fal tövében?

DP: Még csak fal sincs, csak egy kő. Annak tövében gubbasztok, és a rendezői utasítás szerint néha felröhögök. Váratlan helyeken.

T^rTM: Önre van bízva, hogy hol?

DP: Együtt találtuk ki. A lényeg, amit a rendező sugallni szeretne ezzel, hogy a koldusban közben pörög egy film, van benne egy másik történet. Ennek a másik történetnek az érzékelésére szolgál a nevetés. Meg néha a levegőbe vág, mintha ellenfelekkel viaskodna.

T^rTM: Ez a darabja szintén komédia?

DP: Nem. De hogyhogy szintén? Nemigen írok komédiákat.

T^rTM: A nevetés miatt kérdeztem. Az ön darabjain sokat lehet nevetni.

DP: A darabjaimon?

T^rTM: Úgy értem, hogy sok-sok nevetésre ingerlő jelenet van bennük.

DP: Csehov *Sirálya* is tele van nevetésre ingerlő jelenettel, pedig az egyik legsötétebb tragédia.

T^rTM: Megkérdezhetem, hogy min szokott nevetni, amikor nevet?

DP: Hogyhogy min?

T^rTM: Csak úgy jön? Mímeli?

DP: Nem, nem mímelem. Eszembe jutnak különféle mókás jelenetek.

T^rTM: Milyen mókás jelenetekre gondol?

DP: Például a minap mesélte Balázs Imre József, hogy elindult az egyetemre egy doktori védésre, és ahogy kiért a buszmegállóba, észrevette, hogy kibogozódott a cipőfűzője. Lehajolt, bekötötte, de mire kiegyenesedett, elfelejtette, hova, merre indult, és szépen hazament. Egy óra múlva telefonáltak rá, hogy már mindenki tűkön ül. Vagy egy másik barátommal az történt, hogy leemelte Kányádi kétnyelvű Rilke-fordítását a könyvpolcáról, beleolvas, ol-

vassa, hogy „*Die Einsamkeit ist wie ein Regen...*”, és megállapítja, hogy mégiscsak tökéletesen fordította Rilkrét ez a Kányádi...

T^rTM: Ennek a darabnak az is az érdekessége, hogy először külföldön mutatták be, Bukarestben volt az ősbemutatója, és csak utána került magyar közönség elé. Miért?

DP: Unja, ha anekdotizálok?

T^rTM: Jaj, dehogy. Bocsánat, nem akartam félbeszakítani.

DP: Semmi gond. Mi is volt a kérdés?

T^rTM: Hogy miért mutatták be először külföldön?

DP: Először is, Bukarestet mi nem számítjuk külföldnek. Az viszont igaz, hogy hamarabb mutatták be románul, mint magyarul. Az oka? A Kolozsvári Magyar Színházban három darabom volt műsoron, nem lett volna szerencsés, ha egy negyedik is felkerül.

T^rTM: Milyen ez az előadás a bukarestihez képest?

DP: Oti Bănulescu rendezte mindkettőt.

T^rTM: Tud magyarul?

DP: Igen, ha nem is nagyon jól. Már sokszor rendezett magyarul.

T^rTM: Miről szól a darab?

DP: Oti szerint a szerelemről. Szerintem a halálról.

T^rTM: Mennyit változott a szerelem az ön ifjúságához képest?

DP: A szerelem?

T^rTM: Mennyivel lett könnyebb vagy nehezebb szerelembe esni...?

DP: Szerelembe esni ugyanolyan könnyű és nehéz is, mint ezelőtt ötven évvel, vagy százal, vagy ezerrel. Bár tény, a szerelem is alakul, változik.

T^rTM: Miként?

DP: Amit ötven évvel ezelőtt szerelemnek mondtak, nem biztos, hogy ma felismernénk. Bár én ugyanúgy udvarolok ma is, mint ötven évvel ezelőtt.

T^rTM: Hogyan udvarolt ötven évvel ezelőtt?

DP: Láttam a szemén, ez lesz a következő kérdése.

T^rTM: Ön figyel a szememet?

DP: Tudja, mi az: két feje van, teste zöld, rózsaszín csíkokkal, és a farka vége hegyes tűben végződik?

T^rTM: Nem...

DP: Én sem, de ha a maga helyében volnék, leszedném a vállamról.

T^rTM: Végre egy vicc, ami nekem is leesett. Már csak azt kellene megértenem, hogy mi köze van az ötven évvel ezelőtti udvarláshoz.

DP: Ötven évvel ezelőtt is úgy udvaroltam, mint ma, vagyis vicceket meséltem. Ha velem nevetett az illető, a nevetéséből rögtön tudtam, mire számíthatok.

T^rTM: Én most hogy nevettem?

DP: Maradjon az én titkom.

T^rTM: Akkor jó, mert én sem tudnám megmondani.

DP: Ennél ígéretesebb mondatot nem is mondhatott volna.

T^rTM: Ön teljesen levesz a lábamról. Már képletesen... Tetszik tudni, hogy Petrával osztálytársak voltunk?

DP: Az unokámmal?

T^rTM: Igen.

DP: Ez övön aluli volt...

T^rTM: Bocsánat. Jaaaj! Tényleg bocsánat. Utálok magam.

DP: Semmi gond.

T^rTM: Azt hiszem, tényleg megzavart. Egyáltalán nem látom öregnek magát... Szóval... De vissza! *A párna íze*

című kötetében portrékat gyűjtött egybe. Mindegyik alanya és tárgya: színésznő. Miért csak nők?

DP: Így alakult. Annak idején, amikor Kézdy Imoláról megjelent a portrém, rengetegen szóltak, hogy olvasnának hasonlókat.

TTM: És miért *A párna íze*? Elég pajzánul hangzik.

DP: Eredetileg *A pára íze* lett volna a címe (utalva arra a szokásomra, hogy ezeket a beszélgetéseket egy-egy forró konyak mellett készítettem, de addig soha nem kortyoltam bele, amíg a végére nem értünk, addig csak a párárt ízlelgettem), szóval, valaki elírta, így lett *A párna íze*, ami megtetszett nekem. És ha van mögötte bármiféle pajzánság, akkor annyi csupádon csupán, hogy én ezekkel a színésznőkkel tulajdonképpen és kizárólag a színpadon találkoztam, ha néha eszembe is jutogattak, csak a párnám csücskét harapdáltam...

TTM: Parászka Boróka annak idején megírta az *Anti-színészek* című könyvét. Nemrég találtam rá, és mondhatni, felettébb érdekes észrevételem támadt. Szerintem ezt az ön könyve ellen írta. Ismeri? Arról ír benne, hogy a színésznőnek nincs is ideje a szerelemre, a színésznő a

kor szövönője, az *Eszmélet* című József Attila-vers eszméletlen proletárjának mai megfelelője.

DP: Nem világos, miért írta volna az én könyvem ellen. Elismerem, sokan támadták, léhának, férfiközpontúnak, sőt, kifejezetten macsónak tartván, sőt, volt olyan is, aki a kiadót, Hajdú Áront is feljelentette.

T^rTM: Én azt olvastam, hogy ennek a feljelentésnek politikai vetülete volt.

DP: A prüdség és a konzervativizmus kéz a kézben jár szagosmisézni.

T^rTM: Azt írja valamelyik esszéjében, hogy a szerelem minden prüdséget alulnézetté degradál.

DP: Ha őszintén és bátran élünk, akkor feltétlen. Nem degradálja, hanem megmutatja lapos látószögét. De az élet mindig lassabban változik, mint az élet eszméje. Már száz évvel ezelőtt szabad szerelemről beszéltek, de még ma is promiszkuitásként elítélik. Amikor 1989-ben kitört a forradalom, utána hirtelen más lett az életünk, de az alapvető kérdések nem tudtak megváltozni. Sokan tagadják, hogy a szerelem mindenkit képes kimozdítani régi életéből, én nem tagadom. Csak hát nem mindenki képes elviselni.

TIM: A szerelmet?

DP: Ha elment a strandra 1990 nyarán, vagyis a forradalom utáni nyáron, akkor a kolozsvári strandokon csupa toplesses nő napozott, azt láthatta, hogy a nők ledobták a melltartójukat, amely nem véletlenül hasonlít annyira az ökrököt és teheneket szekérbe fogó járomra. De a következő nyáron már alig maradtak bátrak, eltelt pár év, és visszaköltöztek a melltartók a mellekre, miközben a társadalomban is visszatértek a bornírt hatalmi játszmák.

TIM: Amikor elolvastam az ön könyveit, erre a beszélgetésre készülve, akkor meglepett, mennyire őszinte regény volt a *Visszaforgatás*. Nem kizárólag a tények szintjén, hanem a szerkezetében is. Semmit nem kendőz el, semmit nem leplez. Ugye, ez a fajta írásmód nem volt folytatható?

DP: Hogy érti?

TIM: A csupasz bőrt már nem lehet lehántani. Mert az már kivégzés.

DP: Olyan könyvet csupán egyszer ír az ember. Mert csak egyszer nő fel. Egyszer döbben meg, mennyire hazug a világ.

TIM: Mit nevez hazugságnak?

DP: Hát, mondjuk, hogy van egy könyvkiadó, annak van egy igazgatója, akinek gőze nincs, milyen egy kiadó. Aki meg igazán tudná csinálni, mert van ízlése, van elképzelése, van lelke, van tehetsége, van empátiája és érzékenysége, az a szoba sötétebbik sarkában gubbaszt, és tüdőrákban fiatalon meghal.

T^rTM: Ha összevetem a *Visszaforgatást* a húsz évvel később született regényével, *A hal utasával*, akkor ismételtlen megállapíthatom, hogy az őszinteség a szerkezetben van benne. Abban a szerkezetben, amely nem követ létező mintákat, tehát lázad egyfelől, másfelől viszont építkezik. Csakhogy, miféle építményt... Nem véletlenül volt önnek annyi baja a kritikusokkal...

DP: Nem mindig és nem mindenkivel. De az igaz, hogy a forma merevsége a gondolkodás halála. Másfelől viszont nem elég kilépni a meglévő formából, attól még semmi újat nem érintünk meg. Költözzünk bele, és nőjünk vele együtt. Nőjük ki!

T^rTM: Megírta a *Párbeszéd a szerelemről* című könyvét, és abban kijelenti, hogy nincs igaz szerelem.

DP: Ellenkezőleg, azt mondtam, hogy a szerelem nyelvén a hazugság is igaz.

T*TM: Ezt hogy érti?

DP: A szerelem nyelvén minden szó elmozdul a szó megszokott helyéről. Hiszen a szerelem maga az elmozdulás. Elmozdul a szó, vagyis nem fedi saját, valóságos helyét. Mondok valamit, és az nem fedi a valóságot, tehát nem igaz. Viszont akkor, ha fedné, akkor eleve nem a szerelem nyelvén szólna, tehát eleve nem a helyén hangozna el, tehát eleve hazudna.

T*TM: Akkor hazudna, ha megpróbálna igazat állítani?

DP: A szerelem nyelve hebeg és habog, és nem véletlenül. A hétköznapiakban egy olyan nyelvvel van dolgunk, amelyben klisé követ. A nyelv kifejezőereje olyan mértékben van visszanyesve, amilyen mértékben elfelejtjük a szerelem nyelvét. Vagy elfojtjuk.

T*TM: Olyat is mond, hogy a szerelem akkor is jó, ha épp nagyon nem jó...

DP: Ha volt már szerelmes, akkor gondolom, érti, ez mit jelent.

T*TM: Egyetemista korunkban rongyosra olvastuk a könyvét. Szereti, ha sikere van?

DP: A zajos sikert nem szeretem.

T*TM: A rajongókat?

DP: Ha egy vendéglőben a pincérlány rám nevet, amikor fizetek, majd megkérdezi, nem adnám-e kölcsön valamelyik kötetet, mert sehol sem tudja megvenni, akkor az feszélyezni szokott. Főképp, ha társaságban vagyok. Az ilyesmiket nem szeretem.

T^rTM: Sokszor volt szerelmes?

DP: A szerelem ritka képződmény. Igen ritka. És persze ritkán tudjuk igazán megmutatni, mennyit ér nekünk.

T^rTM: Nem mutatódik meg magától?

DP: Nekünk kell eljátszani, mit ér... Jaj, mennyire idegesít az a hájfej ott maga mögött! Borzalmas. És egyre hangosabb.

T^rTM: Nem szeret otthonról eljárni?

DP: De, szeretek. Szeretek poharazgatni is, de a lerészegedést kerülöm. Nem bírom az erőszakos, ostoba alakokat. Akik mindent és azonnal akarnak. Akik az előnyös üzletecskéket lesik folyton.

T^rTM: Volt-e úgy, hogy szerelemért mindent felrúgott?

DP: És maga szeret kocsmákba járni?

T^rTM: Nem, nem szeretek. Nem szeretem az alkoholt. De meg tudok mámorosodni valakinek a hangjától, a szavaitól, vagy a pusztá jelenlététől.

DP: Egyszer nagyon szerettem valakit, úgy értem, szerelemmel. Nem olyan régen történt, éppenséggel vagy húsz éve. De vén ember voltam már akkor is. Ámbár a szerelem megfiatalított. Új idegrendszerem lett, új érzékenységem, a fény másképp esett be az ablakon, minden ragyogott és jobban láttam az arcokat, és az arcok mosolyogtak... Hát, igen.

TTM: Nem folytatja?

DP: Egyszer a Zokogó Majomban voltunk. Ez nem ama legendai, a Bálint Tibor-féle, hanem már az új éra kocsmája volt. Mint lyuk a fogon, vagy mint a másnaposság, felbukkant egy idegesítő alak, a szerelmem volt férje. Felrakta lábát az asztalra, úgy rendelt. Elgondolkozva lestem szerelmemet. Hogy mondhatott nekem igent, ha valaha is, egyszer is igent mondott ennek a pojacának? Kétségek gyötörtek.

TTM: De hát arra nem gondolt, hogy a szerelem ereje megváltoztatta, felszínre hozta valódi énjét?

DP: Dehogynem. Ezért nem hagytam őket ott.

TTM: Még mindig nem esett le, mire mondta, hogy nehéz elviselni. A szerelemre?

DP: *Stärkeres Dasein*, erősebb lét, mondja Rilke. Nem biztos, hogy túléljük. És amit Rilke a szépségről állít, a szerelemre is igaz: iszonyú kezdet, mit még elviselünk.

T*TM: Minek a kezdete?

DP: Az átalakulásé.

T*TM: Nem fejezte be a történetét.

DP: És aztán egyik nap megtudtam, hogy újra összejöttek, és hamarosan átköltöznek Amerikába. Azóta nem akarok a szerelemre gondolni. Mennyi badarságot összehordtam róla... A szerelmi nyelv lehetőségei? Ami hazug, az is igaz... Ugyan, ugyan. Zománc a vaslábason. S ha lepattogzik, mindent megesz a rozsda. Márpedig lepattogzik. Ne is kérdezzen többet.

T*TM: De miért gondolja, hogy...

DP: Ne, ne, menjünk inkább.

T*TM: Köszönöm, hogy elviselt.

A siker bárkája

Beszélgetés a Nobel-díjas Kovács András Ferencsel

Kérdezett: Kántor Balázs Aladár

Firenze, 2029. november

KBA: Tisztelt KAF, hogyan szólíthatom?

KAF: Szólítson Kovács úrnak vagy bárhogy, csak azt ne mondja, hogy KAF.

KBA: De hát önt mindenki így ismeri.

KAF: Ha nincs idejük a rendes nevemet kimondani, akkor meg se szólítsanak.

KBA: Az egyik kritikusa, Bedecskey Géza szerint nem is ön kapta a díjat, hanem Lázáry René Sándor.

KAF: Nem ismerem.

KBA: De hát bocsánat, Lázáry René... Ugye tréfál?

KAF: Ezt a Bökkecskét nem ismerem. A dolog különben is marhaság, mert egyértelmű, hogy nem a verse-

ket díjazták, azt nemigen szokták, talán T. S. Eliot volt az utolsó költő, aki Nobelt kapott, hanem a drámáimat.

KBA: Kérdésem veleje az akart lenni, hogy nem érez-e féltékenységet, amikor valamely alteregóját méltatják?

KAF: A görögöknek háromszáz istenük volt, nekem is van százegy alakmásom. Miért volnék féltékeny? Az emberek sokfélék, van, akinek ez tetszik, van, akinek az.

KBA: Költőtársaira sem féltékeny?

KAF: Bevallom, sokszor nemigen tudom, ki vagyok én, és kik a többiek. A múltkor például BIJ nagyon dícsért nekem...

KBA: Mármint Balázs Imre József?

KAF: ...igen, szóval áradozott egy bizonyos Sárpataki Csöves Frankyról, azt mondta róla, van egy új zsenink, én meg csak ingattam a fejemet, már megint a szokásos híg galeridics, ám amikor aztán elém tette a verseket, ráismerem, hogy én vagyok az.

KBA: Hogyan viseli el a sikert?

KAF: Van, akinek árt, van, akinek nem. Alkati kérdés. Én szerencsés alkat vagyok. Ez a rengeteg riporter viszont idegesít. Meg ez a sok gratuláló. A siker bárkájára mindenki fel akar szállni, mert azt hiszi, az özönvíz elől

kiköthet az Araráton, és akkor halhatatlan lesz. De ez nincs így. A siker bárkája, ha túl sokan szállnak rá, elsüllyed. Ezért aztán az utasok egy idő után rémüldözve kidobálnak mindenkit, akit tudnak. De én akkor már nem leszek a hajón. Az Ararátra a Noé bárkája megy, ahol mindenből egy van, nem egyből száz.

KBA: Ön azt állítja, hogy a drámáiért kapta a díjat, de hát mégiscsak önt tartják a nemzet költőjének...

KAF: Ez is marhaság! Már fiatalkoromban sem volt divatban az ilyesmi. Talán Illyés Gyula volt az utolsó. Az eszmei örökösök mind és mindenben elmaradtak mögötte. Illyésnek még komoly szava volt, például ki tudott a börtönből embereket hozni. Ma már ezt nem tehetné meg egyetlen költő sem. Az is igaz, hogy senkit nem zárnak be, ha vicceket mesél.

KBA: Visszatérve a versekhez, az ön költészete könnyen érthető, könyveit százával vásárolják, és nem csak most, hiszen versei valóban fülbemászóak.

KAF: Én sohasem szerettem a lila ködöket, az avantgárdért sem voltam oda. A közönség megérti azt, ami világos, tiszta és nincs félremagyarázva. Figyelje meg a régieket, Leonardo da Vinci, Goethe vagy a mi Babitsunk

sokkal magasabban állt műveltségben, mint a maiak, a közönségük meg elmaradottabb volt, mégis, amit mondtak, az beletalált egyenesen a nép szívébe. Érthetőek voltak, nem kellett magyarázni őket. Nem szeretem a divatokat, mert olyanok csinálják, akik meg akarnak élni valamiből, amihez nincs tehetségük. Csak halandzsázni tudnak, ezért a halandzsát teszik divattá.

KBA: De hát az új, korszakos művek gyakran tűntek halandzsának. A nagy újítókat kifütyülték, megdobálták, sőt, műveiket elégették.

KAF: De ugyanakkor elismerték, még ellenzőik is, hogy nem a nemtudáson alapulnak, hanem a régi tökéletes ismeretén. Weöres, a nagy újító, mindent tudott a költészetéről. És valami fontos: az igazán nagyok soha nem tudtak hazudni.

KBA: Ön szerencsés volt, nem fütyülték ki, nem dobálták meg sárral...

KAF: No, ezt nem mondanám. A darabjaimat különösen lehúzták. Amikor a *Bálványos*omat Európa hét színházában játszották egy időben, akkor egy Bedecskey azt írta rólam, hogy darabjaim periferikus témákat szednek össze, papírizúék, semmi, semmi élet nincs bennük, nézhetetle-

nek. Megjegyeztem, mert jó a memóriám, de nem érdekelt, mit mond. Az ember legyen kemény kívül, hogy lepattanjanak róla a kicsinyes támadások, belül meg érzékeny, mint a velő, megrezzenjen mindenre.

KBA: Milyen érzés világhírűnek lenni?

KAF: Ez marhaság. Nekem ilyesmire nincs érzésem, rengeteg másféle érzésem van. De azokról nem akarok nyilatkozni. Fecsegni lehet időjárásról, utazásról, képek-lapokról, ámde érzésekről aligha lehet szólni. Ugyanakkor szeretném még kiigazítani, hogy a *Bábványos* természetesen nem azért jó, mert sokfelé játszották, ez nem akart érv lenni. Volt például olyan darabom, amit csak négyszer, ám jól, tisztességesen adtak elő, és szerintem tisztességesen is van megírva, tehát létezik, megvan az időben. Vannak sokat játszott, sikeres darabok, mégis egykettőre kislisszannak az időből.

KBA: Sokan önt tartják az első magyar Nobel-díjasnak...

KAF: Erre nem is akarok válaszolni, ez szégyenletes dolog! Aki ilyet mond, vagy továbbad, az nem tisztességes ember... Kertész Imrét annak idején lezsizózták, azóta is folyton zsidóznak, hát ettől felfordul a gyomrom.

A piszok, a szemét mindig a felszínen úszik, ezért azt hiszi, ő a fennforgó. Pedig csak szemét.

KBA: Ön Marosvásárhelyen maradt, sokak szerint ragadt... Csak nemrég költözött Firenzébe. Mi tartotta eddig otthon?

KAF: Most is ott élek, Marosvásárhelyen, szerény, kétszobás blokklakásomban, az ötödik emeleten. Viszont a fákat látom, madarakat és mókusokat. Csak az zavar, hogy látom a somostetői úrgazdagok ízléstelen villáit is. No, mindegy, talán én is vagyok valaki Vásárhelyen. Firenze csupán vakáció, igaz, egy éve tart, és talán még maradok egyet, de ez az első alkalom, hogy hosszabb időre kiruccanak. Az ember hetvenévesen talán megengedhet magának egy kétéves vakációt, ha már tizenévesen nem jött össze neki. Jó ez a gondtalanság, ténfergés, jó, hogy ha bármit megkívánok, akkor könnyen megvehetem magamnak. Egyébként meg sehol másutt nem olyan jó, mint a dolgozószobámban.

KBA: Most tehát feléli a milliókat?

KAF: A díjból már nem telik sokra. Ugyanis 1991-ben Láng Zsolttal kötöttünk egy szerződést, hogy bármelyikünk kapja is meg a Nobel-díjat, köteles a másiknak, illet-

ve amennyiben az elhunyna, családjának egy házat vásárolni, méghozzá Auguste Merdelot Loire-völgyi házának aktuális tőzsdei árfolyamát figyelembe véve, mégpedig a Bourse of Peticon-sur-Noyán. Nos, annyira felmentek a telekárak egész Európában és főképp Franciaországban, hogy egy Merdelot-nívójú villa értéke felemésztette nagyjából az egész díjat, nem sok maradt nekem. Ami leginkább azzal a tanulsággal jár, hogy Európa kapós hely, egyre többen akarnak itt élni. Lángék viszont már vásároltak is egy lakatlan szigetet az Indiai-óceánban.

KBA: Önöket úgy emlegetik mint elválaszthatatlan barátokat, nem lesz furcsa, hogy különválnak?

KAF: Ma is háromszor beszéltem már vele, pedig még csak délután kettő.

KBA: Maradt pénze telefonálásra?

KAF: Azt azért tudni kell, hogy a díj nem csupán az éremmel átadott summa, hanem legalább annyi jön be a jogokból, a világszerte megugrott példányszámból. Úgyhogy nem szakadunk el...

KBA: Megkérdezhetem, hogyan született ez a legendás barátság?

KAF: Egyszer, még a régi Kolozsváron, egyetemista korunkban találkoztunk. Gaál Gábor-körrel mentünk hazafelé a kivilágítatlan Pata utcában. Én elkezdtem szidni az előkelősködő és heroikus európai racionalizmust, ezt az évszázados kalodát, köpök rá, mondtam, és köptem, de máris bocsánatot kértem illetlen viselkedésemért, jaj, bocsánat, mire Láng úgy elkezdett nevetni, hogy a könynyei patakzottak, és mire abbahagyta, barátok lettünk.

KBA: Mit ír mostanában?

KAF: Már régóta nem tudok én írni. Kellene egy kis nyugalom, kellene egy kis csend, béke, hogy újra írhaszak.

KBA: És akkor mivel tölti napjait?

KAF: A japán murashuki-költészet versformáit variálgatom, teszem-veszem őket, szeretnék 33 verset egy kis kötetbe betenni, és félre kilencet, a hagyaték számára. Ez a forma tulajdonképpen nem is Japánban fejlődött ki, hanem Észak-Kambodzsában, mert volt egy kis száműzött csoport, Cseresznyevirágszaggató Hirohito császár haragja elől menekült el, és mivel Japán akkoriban furcsa módon nem állt senkivel háborúban, ezért mindenholnan kiadták volna, így jutottak tagjai majombőrbe öltözve egészen a kambodzsai Dmer vidékére, az őserdő szélén

telepedtek le, ahol akkoriban még élt a fénykorában nagyon erős veibuddhizmus, amelyről tudni kell, hogy nem a kínaiak alapították, hanem egy elkínaiasodott török-tatár törzs tagjai, az abgácsok, nos, ezzel találkoztak a japán menekültek, és ebből a találkozásból született meg egy érdekes költészet, amely a törökök révén bizonyos ritmikai vonatkozásban igen közel áll a magyarhoz, az ősihez, ami azért is kedves dolog nekem, mert én a török-magyar rokonság felé hajlok, éljen Vámbéry Ármin, sőt, Stein Aurél, de ez most szinte mindegy. Költészetben viszont körbe akarom járni ezt a rokonságot, hátha születik belőle valami, ami élvezhető is.

KBA: Köszönöm a türelmét, Kovács úr, és további sikereket kívánok. Ha egyszer valamelyik alteregója is megkapná a díjat, engedelmével újra jelentkezem.

Ljvk a zenében

Beszélgetés Láng Dániellel

Kérdezett: Máhig Maja Veronika

Róma, 2050. május

MMV: Mit mondana, ha röviden kellene megfogalmaznia, mi a zene?

LD: Nekem Leibnitz kétszáz éves meghatározása tetszik leginkább. A zene a szellem képessége, hogy rejtett matematikai műveleteket végezzen, anélkül hogy tudna róla.

MMV: Összeadás, kivonás?

LD: ...aránypárok, kültagok és beltagok szorzata, négyzetre emelés, gyökvonás. És ki tudja, mi még. Ha egy Bach-kantátát átírunk számokra, akkor szép és szabályos számsorokat kapunk, vagy egyenleteket, attól függ, milyen megfeleltetést használunk. És fordítva, a matemati-

kai egyenleteket zenévé lehet alakítani. Tudja, milyen gyönyörű a zenéje Einstein speciális relativitáselméletének? És miután megszületett ez az átírat, amihez persze mindenféle transzformálást ki kellett dolgozni, szóval miután megszületett a zene, rögtön kihallhatóvá lett Einstein legnagyobb tévedése is. A fület nehéz becsapni.

MMV: Milyen tévedése?

LD: Hogy a fény sebessége átléphetetlen.

MMV: Ez tényleg igaz?

LD: Nem igaz. Mert van a fényénél nagyobb sebesség is. Einstein azt mondta, hogy nincs. Ebben tévedett.

MMV: A matematika tanulmányozása elengedhetetlen a zenéhez?

LD: Elég későn jöttem rá. Korábban kellett volna.

MMV: Mit jelentett a családi indíttatás?

LD: Azok, akik zenészcsaládból jöttek, előnyben voltak. Később viszont nekem jelentett előnyt, hogy nem voltak kitaposott ösvények előttem.

MMV: Édesapja zenei érdeklődése hatott önre?

LD: Ő nem zenélt.

MMV: De hát megírta, hogy benne volt a családi kvartettben.

LD: Igen, egy indián csörgőfát rázogatót. De mindig elvétette az ütemet. Viszont az igaz, hogy a zene otthon volt nálunk.

MMV: Milyen zenét hallgattak?

LD: Klasszikusat.

MMV: Dzsesszt?

LD: Apám nem tartotta zenének. Még csak nemzenének sem.

MMV: Abba beleegyezett, hogy doboljon?

LD: Igen, abba bele. Tudniillik volt egy kedvenc Beethoven-felvétele, a Wilhelm Furtwängler vezényelte *Kilencedik*, 1942-ből, ezt tartotta minden idők legjobb zenei előadásának. És ebben az előadásban a legfontosabb szereplő a dobos. Werner Thärichennek hívják, kinyomozta a nevét. Velem is végighallgattatta többször, bizonygatva, hogy ha nem volna ott dobszólam, és főképp ha másvalaki dobolna, akkor ez egy közönséges felvétel volna. De így, azzal a csodálatos futammal az első tétel háromnegyedénél, a gyászinduló végén, azzal a káprázatosan lüktető tremolóval, ez a bizonyos Werner Thärichen bevverte magát a zenetörténetbe.

MMV: Nem gondolja, visszatérve a matematikára, hogy a zene ebben a felfogásban formák összeillesztésének pusztá játékvá válik?

LD: Milyen zenét kedvel? Kivel példálózom?

MMV: Beethoven jöhet.

LD: A *Hammerklavier* például, miközben a maga meg-megismétlődő, neki-nekifutó számsoraival a legtisztább matematika, nagyon is érthető, nemde. Érzékelhető dolgokról beszél. A magányról, a közömbösségről, az elutasításról. Felfogható, még akkor is, ha nem ad megoldást semmire. Világos? Nem egészen? Jó, megpróbálom másképp. Ismeri Horváth Előd Benjámint nemrég megjelent könyvét, a *Miért ír ön?*-t. Egyetlen, százoldalas mondat a felelet, és miközben a szöveg a fogalmazás szabályai szerint érveket pakol egymás mellé, magyarázatokat és példázatokat, egyszer csak elkap a szöveg elementáris, már-már görcsös vajúdása, a szöveg belső tereinek erőfeszítése, hogy megszüljenek, világra hozzanak végre valamit, kipréseljenek magukból valakit. És ez, ez a mondaton túli történet lesz a világosan érthető, tiszta, hatásos válasz arra a kérdésre, hogy *miért ír ön?*

MMV: Mi vitte a zeneszerzés felé?

LD: Először szövegeket írtam, aztán rájöttem, felesleges szöveget írni, ha másvalaki elrontja a zenével.

MMV: Alárendelte a szövegnek?

LD: Olyan zenét akartam, amit nemcsak hallani kell, hanem látni is, de az sem elég, nemcsak látni és hallani, hanem igényeljen teljes odaadást, teljes beleélést. Legyen benne a teljes ember.

MMV: Thomas Mann *Doktor Faustus*ában a főhős Adrian Leverkühnről megállapítja az elbeszélő, Serenus Zeitblom, hogy mivel későn kezdett zeneszerzéssel foglalkozni, nyitott maradt, tártkeblűen fordult a zene felé.

LD: Mi a kérdés?

MMV: Még nincs kérdés, csupán magyarázatot kerestem arra, hogy miért lett ilyen a zenéje...

LD: A Leverkühné?

MMV: Nem, az öné.

LD: Nem szeretem a magyarázatgyártást.

MMV: Ez már zenetörténet lassan...

LD: A történelem nem tudomány. Sőt, maga a giccs. Az értelmetlen értelmessé tétele, ahogy valaki mondja, nem emlékszem, hogy ki.

MMV: Akkor mi számít?

LD: A zene számít. Utálok a zeneszerzők életéről szóló könyveket is. Mert a zeneszerző élete benne van a zenéjében. Benne van mindenestül. Mert a zene nem leplez semmit, ott nem lehet elbújni, színészkedni. Az maga a nyilvánvalóság. Figyelje meg, lényegében minden alkotó visszavonultan él, és meglehetősen egoistán, tükörszerűen, bogaraihoz körömszakadtáig ragaszkodva, mindenféle trükkel és furfanggal védve a maga köré felhúzott falak épségét. Ez azért van, mert tetőtől-talpig és kívül-belül szüksége van önmagára. De nem akarok pszichologizálni.

MMV: Lélek vagy inkább ész kell a zeneszerzéshez?

LD: El lehet egyiktől vagy másiktól vonatkoztatni? Albert Einstein fivére, Alfred, a zeneesztéta mondta, hogy a zeneszerzés komolyabb szellemi erőfeszítést igényel, mint egy tudományos felfedezés, ugyanis a zeneszerző, amennyiben nem akar epigon lenni, akkor mérhetetlen szellemi koncentrációra van szüksége. A semmiből kell teremtenie.

MMV: Lehet-e a semmiből?

LD: Igaza van, nem lehet. Hiába mondják, hogy a zene általánosabb a szónál, és közvetlenül hat, vagyis nincs

szükség fordításra, mégis, valamilyen előképzésre szükség van, hogy értsük a zenét. A zene nem fordítható. Egyik verset át tudom fordítani egy másik nyelvre, érthetővé tudom tenni, a zenét nem lehet. Ez ugyanolyan hátrány, mint amilyen előnynek tűnik.

MMV: Van-e erdélyi zene?

LD: Kérdezzen könnyebbet. Nemigen szeretem az ilyen kérdéseket.

MMV: Lehetséges-e valakit belekomponálni a zenébe, szóval lehet-e valakiről zenét írni?

LD: Amikor valakit megírok, akkor a hiányát írom meg. A zeném ilyenkor lényegében egy lyuk, egy testkontúrú lyuk, amibe a szeretett lény illik bele.

MMV: Miért *Pedál* az opus 1. címe?

LD: Nem hangszerpedál, hanem biciklié. Ezt a biciklit a születésnapomra kaptam, nagyon ragaszkodtam hozzá. És ennek ellenére letámasztottam az utcán, anélkül, hogy lelakatoltam volna. Fura, hogy szeretünk valakit, s mintha gyűlölnénk, szinte a gonosz karmaiba lökjük. Ellopták, mire visszamentem. S akkor hazafelé slattyogva, észrevettem a falnak döntve egy lelakatolatlan biciklit, fogtam és elvittem. Csak otthon döbbsent belém, hogy mire fajul-

tam, s napokig tépelődtem, hogyan tegyem jóvá. Miként tudnám visszavinni az ellopott biciklit? Nem csupán napokig, hanem hosszú hetekig tartott. A ragaszkodás hogyan megy át szabadulni vágyásba, a lelkiismeret-furdalásból hogyan lesz düh, majd kétségbeesés, és hogy mindez lényegében azért van, mert szerelmesek vagyunk valakibe, csak nem tudunk zöld ágra vergődni... Mert idegen talajon bizonytalanok a lépteink... Na, ekkor írtam meg az első dalt, az ellopott bicikliről.

MMV: Elő is adták?

LD: Igen, előadtuk. Jakabffy Kristóf nagybőgőzött, és mivel az édesapjának volt egy kórusa, illetőleg a nővérem is énekelt egy másik kórusban, ezért is íródott a zene dobokra, nagybőgőre és énekhangra. A háttérben pedig egy film pergett, szemcsés, karcos celluloidra fényképezve, egy magányos bicikli karikázott át imbolyogva a felhők között.

MMV: Sokak szerint a zene lelki gyógyír.

LD: A zene fegyelemre tanít, arra, hogy ne legyél meszterkél, zavaros, hogy minden világos legyen, semmi se véletlen. A zenében az alkotó szubjektuma kikristályosodik, egyetlen ködös része nem maradhat benne a kompo-

zicióban. Ahogy elkészültem a *Pedálal*, máris tudtam, mit kell tennem.

MMV: Holnap mutatják be a legújabb művét Rómában. Miért itt?

LD: A Santa Cecilia Akadémia minden évben kiválaszt egy bemutatandó kortárs művet.

MMV: Az ön műve nem hagyományos koncertteremben hangzik el, hanem az Aventinón, egy függőkertben. A készülődés impozáns, már cikkeztek is róla. Nem engednek be senkit a helyszínre. Miért e titkolózás?

LD: Én nem titkolózom, csak nem szívesen beszélek a darabjaimról. A zene aztán igazán nem elmesélhető.

MMV: Azt elmondhatja, miért épp az Aventino oldalában szólal meg a mű?

LD: Hát jó, ha akarja elmagyarázom. Hallotta már, milyen különbség van a meleg szél és a hideg szél suhogása között?

MMV: Nem vettem észre.

LD: Hallgassa meg, egészen másképp duruzsol, suhog, susterog vagy épp ordít a fülébe. Mert a hőmérséklet miatt más a levegő sűrűsége, súrlódási együtthatója, viszkozitása – bármelyik állapotváltozót használhatom –,

ennek következtében a hang hullámhossza is változik, tehát a hang frekvenciája is.

MMV: Most hogy mondja, igaza van, valóban másképp szól a hideg szél, mint a meleg, csak eddig nem figyeltem rá.

LD: Ne búsuljon, létezik más is, aki nem vette észre. És a növényekről mit tud? Úgy értem, tudja-e, hogy lélegeznek, hogy a napfény hatására oxigént termelnek? Minden növény más és más arányban. Ez az ő alapvető életfunkciójuk. Az életfeltételek alakulásától függ, hogy épp milyen gázmolekulákat bocsátanak ki. Az aventinói fákat különleges mikrofonokkal és egyéb hangtechnikai eszközzel szereltük fel. A fa körül láthatatlan burok feszül, ugyanis – nagyon egyszerűen fogalmazva – közvetlen közelükben sűrűbb a levegő. Minden ilyen burokban ugyanazt a hangot szólaltatjuk meg, ugyanazt a négyszáznegyvenes „a” hangot. De a fa sűrűbb közegében módosul a hangmagasság. Mindegyik burokban a levegő sűrűségének és fajhőjének függvényében. Mintha orgonán játszanánk, és ezek a levegőbuborékok volnának az orgonasípok. Valamennyi burok hangja más és más lesz.

MMV: Pontosabban az Aventino melyik részén csendül fel a mű?

LD: A Parco Savellóban. A Santa Sabina bazilika alatt.

MMV: Miért épp ott? Elég kevesen férnek el.

LD: Egyrészt igen sokféle fafajta található a kertben, viszonylag kis területen. Vannak a narancsfák, mégpedig az a kistermetű, kisgyümölcsű keserűnarancs, ami annyira illatos. Van néhány sőtölgy, amit az ókoriak Róma szent fájának tartottak, aztán ugyancsak van két itt honos diófajta. Vannak fátyolos pineák, somcserjék, *Cornus nas* a nevük, babérfák, olajfák, citrusok és datolyapálmák. Ősszesen nyolcvanketten, akárcsak egy nagyzenekarban. Aztán az edafikus tényezők is számítanak, vagyis a talaj összetétele. Ami nagyon kedvező. Sok a wollastonit nevű kalcium-szilikát, illetve a magmatikus kontaktzóna miatt a parawollastonit. Ezek a sók felfokozzák a növényi sejtek reakcióját. A talaj lazasága miatt egyébként is gyors a vízfelvétel, aminek következménye, hogy az itteni fáknek – idézőjelben mondom: – egészen „humánus” a reakcióidejük. Minden gyorsan lefordíthatóvá válik. A nagyvárosi szmog aktuális sűrűsége pedig az emberi viszonyokat is

beleapplikálja a hangokba, és persze a napkitörésekről se feledkezzünk meg.

MMV: De miért éppen a növények ennek a műnek a szereplői?

LD: Bocsánat, még valamit. A hangokból összeálló zenét a fák is felfogják – a növények és a zene kapcsolatára legalább száz éve léteznek bizonyítékok. Hallani fogják saját zenéjüket, és mivel képesek ezen a zenén változtatni, egy idő után maguk írják tovább. Na és hogy miért a fák? Miért csodálkozik ezen?

MMV: Nem kifejezetten a zenéjükéről ismerjük őket.

LD: Ismerjük? Ez túlzás. Még csak igazi élőlényeknek sem tartjuk őket. Tulajdonképpen halottak, ezt gondoljuk, akként bánunk velük. A fákat kivágjuk, eltüzeljük, nyersanyaggá silányítjuk. Itt vannak körülöttünk, tele élettel, mi meg inkább halott emberekkel társalgunk állandóan. Halottak gondolataival vitatkozunk. Halottak zenéjét játsszuk.

MMV: Ön nem olvassa az édesapja könyveit?

LD: Igen, értem, hova akar kilyukadni. De, olvasom őket. Láthatja az asztalomon az egyiket.

MMV: Miért olvassa egy halott ember könyvét?

LD: Mert érdekel.
MMV: Hogy mit gondolt a világról?
LD: Az nemigen.
MMV: Akkor mi?
LD: Hogyhogy mi?
MMV: Az élete?
LD: Az élete? Azt gondolom, jól ismerem az életét.
MMV: Ha az élete sem, akkor mi?
LD: Nehéz ezt megfogalmazni.
MMV: Mégis...
LD: Az érdekel, hogy vajon boldog volt-e.
MMV: És mire jutott?
LD: Nem tudom eldönteni.
MMV: Bemutatja máshol is a *Fák énekét*?
LD: Még nem tudom.
MMV: Mondjuk Erdélyben?
LD: Erdélyben?
MMV: Fel sem merült önben?
LD: Nem tudom. Nem szeretek sorozatokat gyártani.
MMV: Vajon mi lehet a magyarázata annak, hogy olyan sok jó zenészt adott Erdély a világnak? Erdélyiek a világ összes zenekarában játszanak. Sőt, a négy legna-

gyobb európai zenekar koncertmestere erdélyi. És ott van a világhírű erdélyi triász: Kurtág, Ligeti, Eötvös és a többiek is, Orbán, Selmeczi, Szalay, Csíky, Dimény, igaz, egyik sem Erdélyben él.

LD: Már aki él.

MMV: Ön is gyakrabban van külföldön, nem?

LD: Megvan még a házunk Vásárhelyen is, Szatmárnémetiben is, Homoródalmáson is, Kolozsváron is. Igaz, Berlin is kell. Meg Róma is. Nem tudnék egy helyen letelepedni. Ez egy sokfelé ágazó otthonosság.

MMV: Mikorra tervez új bemutatót, és mi lesz az?

LD: A tárgyakon hagyott emberi érintések zenéje lesz a következő, mégpedig két év múlva, Berlinben.

MMV: Azt meg tudná mondani, honnan való a zene?

LD: Jöjjön el a Parco Savellóba, és hallgassa meg a *Fák zenéjét*. Hátha kiderül valami.

Az élet értelme

Beszélgetés Markó Bélával

Kérdezett: Szabó Viktor Máriusz

Marosvásárhely, 2051. szeptember

SZVM: Mindenek előtt boldog születésnapot kívánok!
Köszönöm, hogy a sok jelentkező közül engem választott.

MB: Tetszenek a cikkei.

SZVM: Tetszik olvasni őket?

MB: Igen.

SZVM: Zavarba tetszett hozni.

MB: Fiatalabb koromban engem is zavart a dicséret.
Sőt, még ma is feszélyez, ha foglalkoznak velem.

SZVM: És szabad megkérdezni, mi az, ami nem tetszik az írásaimban?

MB: Tetszenek általában. Egy dolog van talán. Olykor mintha nem volna tisztában a szó jelentésével.

SZVM: Mire tetszik gondolni?

MB: Például mindig esélyt használ, olyankor is, amikor kockázatról van szó. Annak, hogy elkapjuk a náthát a buszon, nem esélye, hanem kockázata van. Más az esély, más a lehetőség, sőt, más az esély és más az eshetőség is.

SZVM: Köszönöm, igyekezni fogok.

MB: Szívesen.

SZVM: Ön élete során jót is, rosszat is megélt. Van-e olyasmi, amit legszívesebben kihagyna az életrajzából?

MB: Úgy érti, hogy elhallgatnék?

SZVM: Amit inkább elkerült volna. Ami jobb lett volna, ha nem történik meg önnel.

MB: Ja, most már értem. Nem az életrajzomból, hanem az életemből. Azt hittem, valami takargatásra céloz.

SZVM: Félek, megint rosszul használtam a szavakat. Elnézést. Olyan, amit másképp szeretett volna megélni.

MB: Nos, megszülettem 1951-ben, egy székely kisvárosban. Csak akkor szülehettem volna máshol, ha másnak a gyermeke vagyok. Lehettem volna másnak a gyermeke? Nem. Mert az a valaki már nem én volnék. De ha

máshol, mondjuk Bukarestben születek, mert sok székely élt ott akkoriban, vagy éppenséggel Budapesten, ahova a háború végén a szülőföldről is elsodródtak néhányan, akkor is más ember lettem volna. Igaz, ugyanebben a bőrben. De ez sem biztos, mert ahogy kutya hasonul a gazdájához, az ember is hasonul a környezetéhez. Vannak Bukarest-arcú és Budapest-arcú emberek. Megfigyelte?

SZVM: Olyasmire gondolok, mint a diktatúra, amiben negyven évet élt. Miért nem ment el? Vagy arra, amikor politizálni kezdett. Maradhatott volna a költészetnél.

MB: Ön nagyon tájékozott, viszont nagyon naív. Miért nem mentem el? Mert lelőttek volna a határon. Egy mondas járta akkoriban: két út áll előtted, az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Nekem az alkoholizmus is járhatatlan volt, mert soha nem bírtam két pohárnál többet még borból sem meginni. A másik elkerülendő dolog: hatvan éve kérdezik tőlem, politikus vagyok-e vagy költő? De bennem nincs ilyen skizofrénia. A politikát meg lehet tanulni, a költészetre születni kell. És aki arra születik, az költő marad, bármit is csinál. Mindazonáltal én soha nem neveztem magam költőnek. Felesleges a születés visszafordíthatatlanságát a névadással hivalkodóvá tenni.

SZVM: Amikor Ön búcsút mondott az RMDSZ elnökségének, akkor kiadott egy könyvet a politikai beszédeiből, és az egyik recenzense önt azzal vádolta, hogy amennyiben őrültebben vezette volna a szervezetet, több bátorsággal, kevesebb kompromisszummal...

MB: Bocsánat, ez aztán végképp lerágott csont. Nézz meg, mi jött utánam. Egymást váltották az elnökök, voltak őrülte is, vakmerők is, ne is beszéljünk róluk.

SZVM: Ungvári Zrínyi Imre az 2014-es *Vitairatában* önt is felelősnek tartja, amiért nem támaszkodott eléggé az értelmiségre.

MB: 2012-ben jelent meg Imre *Vitairata*, és voltaképpen az én elgondolásomat erősítette meg. Én ugyanis arra jöttem rá, hogy nem kell bevonni az értelmiséget a napi politikába. Mert abban az esetben életképtelenné válik. Mint a ketrecben felnevelt tigris.

SZVM: De hogyan lehetett kihagyni azokat, akik...

MB: Bocsánat a közbevágásért, de mi lett volna, ha merészebbek az álmaim? Tőkés László is folyton ezzel jött. De amikor már nem álmodtam neki, akkor ő sem tudott mihez képest merésznek lenni. Miután Magyarország államelnöke lett, és hatalmánál fogva többre merész-

kedhetett volna, olyan merev lett, mint egy karót nyelt parkett-táncos.

SZVM: Bocsánat, én nem azt mondom, amit Tőkésék mondtak, hanem az ellenkezőjét. Miért nem számoltak le a feudális magyar szokásokkal, a romantikus nemzetfelfogással, a dzsentroid kultúraellenességgel? Az Ön idejében az iskolákban, a magyar iskolákban is a hátsóbejárón közlekedtek a diákok, és a diákönkormányzatoknak tanárok voltak a vezetői. Másfelől meg a nyári táborokban harci indulókat, sőt, revizionista magyar dalokat zengtek a gyermekek. Nem kellett volna ezen változtatni?

MB: Dzsentroid? Inkább valami mást írjon be az interjúba, ha lehet.

SZVM: Önnek nem lett volna lehetősége ezeken változtatni? Legalább a művészeteket, a kultúrát kiemelheték volna a provincializmusból.

MB: Ha én lettem volna a felemelkedés kerékkötője, akkor utánam nem önti el a kultúrát az, ami előntötte. Rovásírás-oktatás az iskolákban, magyar–sumér-szak a Sapientia Egyetemen, Wass Albert szavalóversenyek az iskolákban, Árpád sólymai az óvodákban, Megéneklünk Pannónia a Kárpát-medencében. Természetesen az igaz-

sághoz tartozik, ha maradok, akkor sem biztos, hogy mindez elkerülhető lett volna. A kultúrpolitikát a korszellem irányítja.

SZVM: Ön végül kibékült Szőcs Gézával, jóllehet igencsak rossz viszonyban voltak.

MB: Szinte végig. De amikor másodjára lett kultuszminiszter, felajánlott egy díjat nekem. Nem fogadtam el. Azzal a sorával, hogy „nem megyek karóval a túlvilágra”, nyilvánossá tett egy személyes gesztust, tudniillik halála előtt felhívott, és kérte, bocsássam meg, amiért egyszer lemókuszott. Jó költő volt.

SZVM: Az ön időszak után kevésbé tombolhatott volna a retrográd giccs, ha az ön idejében nagyobb támogatást kapott volna a felvilágosult, képzett értelmiségi.

MB: Nem hinném, hogy minden besüppedt a provincializmus dagonyájába. Voltak jól működő folyóiratok, minőségi irodalommal, működtek színházak, európai tekintéssel, volt képzőművészet, voltak zenészek is.

SZVM: Igen, csak hogy gyakran előfordult, hogy a művészeti intézmények irányítóit a politika nevezte ki.

MB: Nem hiszem, hogy helyettük lett volna megfelelőbb.

SZVM: A *Vitairat* szerint egy modern, demokratikus szellemű pályáztatási rendszert kellett volna kidolgozniuk, az eldöntötte volna, ki az alkalmas. És főképp a demokratikus szellemű nyilvánosság hiányzott.

MB: Ösztöndíjakat adtunk, támogattuk a fiatalokat...

SZVM: De az ösztöndíjakat odaítélő bizottságokban évtizedekig ugyanaz a három ember döntött. Egy túlhaladott céhes rendszer szerint szerveződtek a dolgok: a mesterek kinevelték segédjeiket, akik bizonyos idő elteltével a mesterük helyére léphettek.

MB: Vannak gyökerek, amiket nem lehet kitépni.

SZVM: De öreg fák alatt csenevész csemeték nőnek.

MB: Eszembe jutott, hogy olykor az sem tetszik a cikkeiben, hogy túl sok szólást használ. És nem mindig a megfelelő helyen.

SZVM: Bevallom, ezt részben öntől tanultam. Nagyon tetszett, hogy értekezéseiben igen gyakran él ezzel a lehetőséggel.

MB: Majd arra is vigyázzon, ha átírja a szöveget, hogy ne használjon túl gyakran egy szót vagy kifejezést. Úgy vélem, a lehetőséggel élni kifejezés rengetegszer előfordult már.

SZVM: Köszönöm, megszívelem.

MB: Megszívelem, megszívlelem – erre is ügyeljen!

SZVM: Igen, megszívlelem.

MB: Természetesen akadtak szép számmal hiányosságaink. Ma már okos lehet bárki. De ki tudta volna akkor megmondani, merre tart a világ. A politikus különben se okoskodjon, a politikus a választóit képviseli.

SZVM: A választói akarat árokba viszi az országot. Mint ahogy meg is tette.

MB: Nyilván. Ezért kell megkeresni a legalkalmasabb eszközöket, a legésszerűbb megoldásokat. Ha a választóim autonómiát akarnak, nem kaszaboltathatom le a többséget, és nem küldhetem halálba a választóimat sem. Nem akarhatok multikulturális egyetemeket, ha a választóim színmagyar egyetemet akarnak.

SZVM: De ha ott nincs színvonal?

MB: Akkor sem. Legyen színmagyar egyetem, és majd a felvételiző eldönti, hol akar tanulni. És ha egy idő után egyre többen elkerülik a színmagyar egyetemet, akkor a színmagyar egyetem megkeresheti a módját, hogyan tudja visszacsalogatni őket. Történetesen azzal, hogy beindít egy román szakot is.

SZVM: Ön szerint mi vitte kátyúba az erdélyi magyar képviselőket?

MB: Először is: a cél megfogalmazását az ihleti, amit célzunk. Vagyis tudni kell, mi a cél, hogy jól megfogalmazzuk. Ehhez viszont megint csak mondatokra van szükségünk. Az utánam jövőknek nem voltak mondataik, ma már jól látszik. Ezért mondtam az előbb is, hogy Tőkés csak addig tudott létezni, amíg voltak mondatok, amelyekkel szembefogalmazhatott.

SZVM: De már ön alatt is a felére apadt a magyar képviselőkre szavazók száma.

MB: A harmadik évezred 1989-ben történelmen kívüli idővel indult. Vagyis egy csodával, aminek nincs reális ideje. Ilyen még nem volt. Rómában a kereszténység felvétele lehetett hasonló fordulat, de ahhoz vér tapadt, nem is kevés.

SZVM: Csakhogy mintha a harmadik évezred nem tudott volna mit kezdeni ezzel a csodával.

MB: Idő kellett hozzá. Meg kellett találni a nyelvet. A csoda bekövetkeztekor némán álltunk előtte. A csoda megfog, és azért teszi, hogy megtanítsa egy új nyelvre.

SZVM: Egyik versében úgy fogalmaz, hogy Isten attól él, *hogy foghat minket, más értelme nincsen*. Ezek szerint az 1989-es csoda ön szerint isteni közbeavatkozás eredménye?

MB: Korábbi verseimben egész más istenre gondoltam, mint amilyenre ma gondolok.

SZVM: Milyenre tetszik ma gondolni?

MB: Régebben azt gondoltam, isten az örök változatlan, ma azt gondolom, isten a mondatainkkal együtt változik.

SZVM: Minden csak akkor válik létezővé, ha valamilyen formában meg tudjuk fogalmazni?

MB: Pontosan. Van isten, ha van rá szavunk.

SZVM: Ez volt az ön ki nem mondott politikai jelszava is...

MB: Van-e nyelvünk ahhoz, amit mondani akarunk. Olyan nyelv, ami nem vesz el abból, amit mondok. Helyesen látja.

SZVM: A '30-as években elkezdett kibernetikával foglalkozni. Mi fordította abba az irányba?

MB: Nehéz évek voltak azok. Legtöbben visszavonultan éltünk, még egymással se nagyon találkoztunk. Renge-

teg időm lett. Másrészt érdekelt mindig, mi az, ami az életem legfontosabb világait összeköti. Hogyan tudnám, ezen morfondíroztam, hogyan lehetne közös nyelvet találni, illetve mi a közös, mégpedig a szerelem, a természet és a költészet nyelvében.

SZVM: És a politika?

MB: Az csak később jött.

SZVM: Miért kezdett ismét politizálni? Ha már egyszer kivonult belőle, sőt, 2029-ben visszautasította az Európai Főtanácsot is, pedig az nagyon megtisztelő, személyre szóló felkérés volt?

MB: Tetszik, mindenben milyen tájékozott.

SZVM: Hiszen tele volt a sajtó a visszautasítással. Nagyon sokan vádolták, hogy amikor tehetne valamit a magyarságért, ön egy ilyen megbízatást elhárít.

MB: Egyfelől, zavaros idők voltak azok. Másfelől, akkor találkoztam Giorgio Bonaventurával, aki meghívott Rómába a tanszékére kutatni. De itt, ha lehet, kicsit részletesebben mesélnem kell a nyelvekről.

SZVM: Hogyne lehetne, sőt, mindenképpen vissza akartam térni rá.

MB: A költészetben elég, ha a metrumokhoz, a különféle ritmikai képletekhez fordulunk, megtaláljuk az alapkódokat, ezek segítségével máris új nyelvet generálhatunk. A természetben a ciklikusság az átírás alapja, hiszen minden természeti jelenség ciklikus, mondhatni különböző mértani alakzatokat, vagyis nemcsak sík-, hanem tér-idomokat követve változik, és fordul vissza önmagába, és itt megint nemcsak hagyományos, azaz euklideszi tereket kell érteni. Bernoulli koncentrikus hullámai a növények, Bolyai elliptikus gúlája az állati lények körforgását jelölheti. Az emberihez pedig a Möbius-szalag illik. És ami a lényeges, mindez azért írható le a kibernetika segítségével, mert a számítógépes nyelv, miközben ábrázol, egyben generál, létrehoz is. Egy tanulómemóriával rendelkező rendszer logikai következtetések levonására is alkalmas lehet, ezzel input hiányában is új információt nyerhet ki. De félretéve a számítógépeket, ha elkezdünk beszélni, óhatatlanul is a nyelv szerkezete szólal meg, ráadásul befolyásolja érzelmeinket. A szerelem, a költészet, a természet nyelve adakozó, kapok tőle, bármilyen közhelyesen is hangozzék, árad belőle az erő.

SZVM: Ön egyszer azt nyilatkozta, hogy a politika semmit nem adott önnek, és bánja, hogy a politika miatt nem írt verset húsz éven át.

MB: Nyilvánvaló lett számomra, hogy a politika azért nem tudott adni, mert rossz nyelvet használt.

SZVM: Nagyon áttételesnek tűnik, miért utasította vissza a Főtanács felkérését.

MB: Amikor meghívtak a Főtanácsba, akkor választanom kellett két dolog között, és én nem a tisztséget választottam, hanem három évet Rómában, vagyis a tanulást.

SZVM: Tanult?

MB: Sokat. Az olasz politikai élet a zaklatott '30-as évek után teljesen átformálódott. A Berlusconi-féle korrupciós világ, majd a rákövetkező anarchia után az olaszok az alapokról indultak el, és sikerült, főképp német mintát követve, teljesen átalakítaniuk mindent. Nézze meg, ma már az Alfa Romeók megbízhatóbbak, mint a Mercedesek. Na és mennyivel szebbek! Az olasz politika ma már egyáltalán nincs megerőszkolva. A demokratikus szabályok, mondhatni a természeti törvényeket követik. Ciklikusság is van, és van nyitottság, és van érzékenység,

és van befogadás-vágy. Nagyon sokat változott az én gondolkodásom azokban az években.

SZVM: Önt Olaszországban olasz költőnek tartják...

MB: Még a '10-es években megjelentek a szonettjeim olaszul. Sikerük mindenkit váratlanul ért, engem is. Örültem is, meg nevettem is a dolgon. Az őseim Itáliából telepedtek Erdélybe, nagyszüleim olasztelkiek voltak. Mondtam is a kiadómnak, hogy a siker végül is családban maradt. Csak arra akartak rávenni, hogy legyek Belo a Béla helyett.

SZVM: Én az első szerkesztőm miatt változtattam nevet. Amikor bemutatkoztam, hogy Popeszku Töhötöm vagyok, kijelentette, ha közölni akarok, mától Szabó Viktor Máriusznak hívnak.

MB: Igaza volt a szerkesztőjének, bár ha nekem ilyet mond, én inkább egy sort se közöltem volna.

SZVM: Túl a kilencvenen újra politizálni tetszett kezdeni.

MB: Igen, mert ahogy mondtam, a politikai nyelv adni is képes. Olyan érzés, mint amikor egy kényelmes Alfa Romeóban suhanunk.

SZVM: Ön az értekező prózán kívül más prózát nem igen írt.

MB: Azt hiszem, nem voltam elég romlott a prózához. Nem ismerem eléggé a prózai formákat sem. Ott a forma nem pontokból álló metrum. A próza nagyobb egységekkel dolgozik. Én képtelen vagyok megírni egy párbeszédet, mert nálam a beszéd ritmikai s nem érzelmi képlet.

SZVM: Egy időben számsorokkal írt verseket.

MB: Minden, amit mondani lehet, a formára van bízva. A többi csak álca.

SZVM: Weöres Sándor is azt mondta, hogy szeretne minél több „értelmetlen” verset írni, ugyanis az értelem az emberi butaság legmagasabb foka.

MB: Weöreshez képest én gondolatibb értelmetlenségeket igyekeztem írni a számsorokból. Ilyen-olyan sikerrel. De nem létezik költészetén kívüli költészet, mert ami nem költészet, annak nincs köze a költészethez. Más kérdés, hogy mennyit vagyok képes a világ szerkezetéből átplántálni. A formátlanságot is be tudom emelni, ha költészetet csinálok belőle. Ugyanígy a politikába is be kell vinni, ami úgymond közömbös a politika számára. Nem erőszakkal beemelni, hanem nyelvileg.

SZVM: Hogyan segít a nyelv a megismerésben? Azért kérdezem, mert egyik versében úgy fogalmazott, némi-képp frivol metaforával, hogy a nyelv a test rejtett mélységeibe hatol.

MB: Ezt holtbiztos, hogy nem nálam olvasta. Azt viszont komolyan gondolom, hogy ahogy a matematikai nyelv fejlődése oda vezetett, hogy felfedeztük a komplex számokat – gondolom ismeri őket –, a szerelem mathézisze elvezethet a komplex létformák megtalálásához is. Az új nyelvvel együtt a dinamikusság felé tolódott át maga a szerelem is. A Levés helyett a Valamivé-válás került előtérbe. Érthető? Ily módon a lényege is később tűnik elő, nem a keletkezésénél. És ugyancsak a Valamivé-válás igazolja a szerelem eredetiségét, egyszerűségét is. Minden szerelemnek szerzői joga van.

SZVM: Hogyan tartja magát ilyen jó kondícióban? Árulja el, mi a hosszú élet titka?

MB: A titok: maga az élet.

SZVM: És mi az élet értelme?

MB: Az élet értelme a nyelv.

Az abszolút történet

Beszélgetés Márton Evelinnel

Kérdezték: Halasi Ábel és Madaras Tüzinke

Kolozsvár, 2058. október

HÁ: Köszönjük, hogy tetszett időt szakítani ránk.

ME: A centenáriumi ünnepségek miatt jöttem haza. Régóta nem jártam itthon.

HÁ: Hol tetszik önnek otthon lenni leginkább?

ME: A férjemnek hajózási társasága van, ráadásul imád hajózni, így aztán többnyire egész évben úton vagyunk. Vagy otthon ülök Roccán, a szigetünkön.

MT: Olvastam, hogy egyedül tetszik ott lakni. Nem tetszik félni?

ME: Megvédenek a delfinek. Nem tudjátok elképzelni, mekkora patáliát csapnak, ha észrevesznek egy csónakot. A szigeten meg ott vannak a libáim. Szétszednek bárkit.

HÁ: Tetszett mondani, hogy a Láng-centenárium miatt tetszett hazajönni. Miért tetszett fontosnak tartani?

ME: Kedves fiatalúr, mi is a keresztneved?

HÁ: Ábel.

ME: Ábel, kedves, szokatlan nekem ez a többszörös tetszikezés. Magázódjunk, vagy ha nem tartotok túl öregnek, tegezzetek vissza.

HÁ: Dehogy, nem öreg... Nem vagy. Sőt... Magamban eddig is tegeztelek.

ME: Na, jól esik, ha udvarolsz kicsit. Csak aztán ne hogy visszamagázódjunk...

HÁ: Miért?

ME: A férjem először tetszikelt, aztán tegezett, aztán belém szeretett, mire átváltott magázódásra, és feleségül vett.

HÁ: Nem esne nehezemre a magázódás...

ME: Csak a férjem ne hallja meg az ilyesmit, őrülden féltékeny.

MT: Miért érezted fontosnak, hogy épp a centenáriumra gyere haza.

ME: Láng Zsolttal írtam az első útikönyveket.

HÁ: A *Tekerőkönyveket*?

ME: Igen. Megkért, mivel a rádiónál dolgoztam, megkért, hogy segítsék neki hangfelvételeket készíteni. Aztán végül több évig tartó munka lett belőle, előbb Erdély, később egész Közép-Kelet-Európa hangtára jött így létre.

HÁ: Én ezeken a hangokon nőttem fel. Szüleim mindig ezt hallgatták, ha úton voltunk. Nekem az EGY AZ ISTEN a templomok homlokzatán ma is annak az ákosfalvi kutyának a vakkantásán szólal meg...

ME: Igen, igen, emlékszem. A Majtényi-lányok foxija volt. De persze nem mindig vakkantott úgy, és napokig várni kellett rá. Láng kis híján agyvérzést kapott, de addig nem mozdult a kutya mellől, amíg fel nem vette, ahogy elvakkantja, némi székelyes kiejtéssel: „Átty az issstán!”.

MT: Ő is készített felvételeket?

ME: Ritkán. A kuriózumokat vadászta... Megszállott volt, és megsértődött, ha épp nem állt módomban elutazni, hogy felvegyem, mondjuk a denevérek párzási hangját az almási barlangban. Vagy a kövek gördülését a Kászonpatakban hóolvadáskor.

HÁ: Az erdélyi *Tekerőkönyvet* ma is hallgatják, pedig sok minden megváltozott.

ME: A hangok új dimenziót nyitottak meg. Gondoljatok bele, ha két követ összeütünk, nyomban kiderül, mekkorák, milyen anyagból vannak, sőt, nagyjából az alakjukat is meg tudjuk mondani. És még a belső, titkos repedésekről is beszél a hangjuk.

MT: Én sokáig azt hittem, ez a hangos útikönyv a telefonszolgáltatók ötlete...

ME: Később ők is átvették. Az első években kizárólag mi csináltuk, nagyjából ezerórányi hanganyagot vettünk fel. Digitalizáltuk, archiváltuk valamennyit. Ha valaki kíváncsi arra, hogyan beszéltek annak idején Csinódon, azt innen, ebből az archívumból megtudja. Vagy hogy mi a *csepesz*, mi a *lipó*, mi a *kurti*, hogyan énekeltek Impérben a csőszlányok, vagy hogyan zümmögtek a legyek a '26-os genetikai katasztrófa előtt.

MT: Édesanyám rendszeresen főz a *Tekerőkönyv* receptjei szerint. Illetve már kívülről tudja őket.

ME: Akkor még nem is fogtuk fel, hogy miféle hatása lesz a könyvnek. Egyszer az az ötletem támadt, hogy vegyük fel a kovácsüllőn pattogó kalapácsot. Aztán ezt megtoldottuk más mesterségekkel, szóval egy idő után vadásztuk a régi kézműipar hangjait. Mert vadászni kel-

lett, olyan ritkák voltak már. És mit ad az ég? Miután a könyv megjelent, rá néhány évre, egyre-másra indultak a háztáji műhelyek, feléledtek a régi mesterségek. Ugyanis azt a falut, ahol volt egy kovács, netán egy varga, egy szűcs, s még sajtuszárító ászkot is lehetett látni, előszere-ttel keresték fel a turisták, vagy tovább maradtak, mint máshol.

HÁ: Ez a *Tekerőkönyv* elnevezés kinek az ötlete volt?

ME: Ez egész biztosan az enyém. „Itt tekerjen jobbra”, ezt Szárazpatakon, ahol apám birtoka van, így mondták az atyafiak.

HÁ: Az igaz, hogy az önéletrajzát megvásárolta a *Minerva*, majd mégsem jelentette meg a könyvet, és azt sutogják, hogy fenyegetéseket is kapott.

ME: Igaz. De megjelenik a *Kalligrammál*.

HÁ: Kikről tetszett ebben írni?

ME: Tavasszal olvasható lesz.

MT: Mekkora volt régen az irodalom ereje? olvastam, hogy Kovács András Ferenc *Tűnt tüdőke, savak, felbőke* című verse nyomán leváltották a környezetvédelmi minisztert. Ekkora hatalmuk volt az íróknak?

ME: Ez egy egyedi eset. Bár ha jól visszaemlékszem, '28-ban Demény Péter fulmináns vitairata okozta az ultrák teljes vereségét.

HÁ: Viszont, amennyiben nincs vereség, talán nincs puccs sem...

MT: Az ön új regénye egy lélekszakadva menekülő nő története...

ME: Bocsánat, de nem szeretem a történeteket.

MT: De hát az ön történeteiből filmek készültek...

ME: Az egy másik műfaj. Más a kunsztja és a szakramentuma. Nem minden történet történet.

HÁ: Mi a próza lényege? Nem a történet?

ME: Valami, amit soha nem lehet megírni. Az abszolút feketét nevezik a tudósok a fény hiányának. De mi a fény? És tudnánk-e a feketéről, ha nem látnánk? Látszana-e fény nélkül a fekete? De ha már van fény, akkor nincs fekete, és akkor miről beszélünk. Valahogy így állunk a történettel és az ábrázolhatóság prózai lehetőségeivel. Ahol történet van, ott nincs egyéb.

HÁ: De micsoda az az egyéb?

ME: Nincsen személyesség, nincs titok, nincs forma, nincs tartalom.

MT: Önről köztudott, hogy nagyon ritkán ad interjút, nagyon keveset hajlandó a könyveiről beszélni, és szinte soha nem mond véleményt másokról.

ME: Rosszat soha.

HÁ: Ön több évig együtt dolgozott Lánggal. Nem beszélgettek irodalomról?

ME: Irodalomról igen. Pletykákról nem. Ő kedvelte a bölcsködések, én olyankor türelmesen végighallgattam.

HÁ: Miről?

ME: Több elméletet is gyártott. Hogy például nézzem meg, mennyire jellemző, ki milyen illatú. Az illata eleve eldönti, mit ír. Leginkább a szájszagot tartotta jellemzőnek, ezért ha egy író, főképp akiért rajongott, a közelébe került, akkor szinte szájon csókolta, annyira közel hajolt hozzá. Szájszaguk szerint osztályozta az írókat.

MT: Milyenekre?

ME: Esterházy fűszeres, kicsit alkoholos. Nádas illatát tartotta a legtitokzatosabbnak. Szinte éget, annyira keserű, keserű és finoman szemcsés. Márton Lászlóé citromserbetre emlékeztette. Bodor Ádámé bükkfakéreg, amit egy holdhónapos nő tenyere érintett. Lengyel Péteré hajnali nagyváros illata, átrobogó vonat ablakán beáradva. És így

tovább. Sokfajta minősítése volt. Nem olyan sok, mert emberöltőként hét magyar író születik, ezt hajtogatta.

MT: Tetszik emlékezni arra...

ME: Mindenre emlékszem. Már csak ezért sem érdemlem meg a tetszikezést. Még mindig jó a memóriám. Minden elhangzott és leírt szóra emlékszem.

MT: Zsigmond Andrea visszaemlékezéseiből az derült ki, hogy Láng kötekedő ember volt...

ME: Akkor meg kell védenem, nem volt az. Nyughatatlan volt, ez igaz. Nem fogadott el semmit olyannak, amilyen. Senkit és semmit. Sokszor mondtam neki, *warte, warte*, mert néha németül beszéltünk, *über allen Gipfeln ist Ruh*, vagyis maradj nyugton, de képtelen volt hallgatni. Ez lett a veszte is. Szóváltásba keveredett Homoródalmáson egy kiránduló cserkészcsapattal. Azok uszító rigmusokat üvöltöztek, ő meg kiment a kapuba, és rájuk szólt, erre valaki fejbe dobta egy kővel. Ilyen idők voltak azok.

HÁ: Ez mikor volt?

ME: '33-ban. 2033-ban. Mintha teljesen elfelejtődött volna, mi történt száz évvel azelőtt.

MT: Mennyire rázta meg a közvéleményt Láng halála?

ME: Nem tudom, akkor már nem éltem itthon. Ráadásul az itáliai tekerővel voltam elfoglalva, a L'Umbrióval kellett egyeztetnem, végigutaztam néhány útvonalat. Amikor hetekkel később megtudtam, mi történt, nem hittem el. Láng még huszonnégy évesen megálmodta, hogy nyolcvankét évesen, vagyis 2040-ben fog meghalni, június 19-én. Ebben az álomban annyira hitt, hogy egyszer megívott fogadásból huszonkilenc Screwdriver nevű koktélt, ami circum, circa, circiter másfél liter tiszta vodka. Szerencsére rögtön kihányta. Én fogtam a fejét.

HÁ: Mi miatt tetszett elhagyni Erdélyt? A politikai változások is szerepet játszottak ebben?

ME: Na, látom, nem úszom meg a politizálást... A '10-es években kialakult egy olyan hangulat, hogy Erdélyből el kell menni. Divat lett a magyar állampolgárság. Az anyaországnak szüksége volt munkaerőre, ezért a korabeli magyar kormány generálta az itteni rossz hangulatot, mondván, hogy inkább erdélyi magyar munkást, mint kínait. Ebbe a stratégiába beletartozott mind az erdélyi, mind a magyarországi értelmiség ellehetetlenítése is. A tücsök jelzővel illették őket, aztán különféle retorzióig is

eljutottak, például szellemélvezeti luxusadót vetettek ki a könyvekre.

MT: És a bebörtönzések?

ME: Azok később, a '20-as években kezdődtek. Szabó Robi és Demény többször is börtönbe került, ami mégiscsak elképesztő dolog. Egyszer, még '12-ben megkérdeztem Deménytől, hogy mondd, Petya, mit szólna ahhoz, hogy én azt mondom neked, te a börtönben fogod a legjobb könyvedet megírni. Mire nevetett, hogy miképp tudna ő börtönbe kerülni. Mert nem gondolta senki, hogy lesz idő, amikor puszta léte és létformája miatt zárnak be valakit.

HÁ: Ezt előre megjósoltad Deménynek?

ME: Vannak efféle képességeim.

MT: A nevedhez fűződik az úgynevezett álompróza műfaja.

ME: Ez az elnevezés nem tőlem származik. De tény, hogy sokat írtam álmokról, álombeli utazásokról, megérkezésekről, álomban kinyomozható szövevényes ügyekről. De aztán egyebet írtam.

HÁ: Szerettem volna megkérdezni, mi volt az oka a váltásnak. A kritikusok három korszakokról beszélnek...

ME: Nem szoktam korszakolni magamat. Ugyanaz vagyok, és mégsem. Új húrok kerülnek a hangszerbe, és akkor megváltozik a hangzás, hiába marad ugyanaz a váz. Nagyjából életem felénél villámcsapásszerűen ráébredtem, hogy a valódi világ ugyanolyan mámorító, mint az álombeli. Felesleges álomporokból szippantani, mert a szolid valóság nedveinek íze és illata eljuttathat a legképzésesebb révületbe. Rájöttem, hogy a valóság, vagyis maga a teljesség: bejárható, ez a hatalmas univerzum az én otthonom, értem minden szavát, a lüktetésén, a melegén, a nedvein, a tömegvonzásán keresztül beszélgetek vele. Alászállhatok a mélybe, és felemelkedhetem a csillagok közé is.

HÁ: Én nehezen tudnám eldönteni, hogy könyveidben hol a valóság és a képzelet mezsgyéje.

ME: Drága Ábelbábel, miért zavar ez téged? Nagyobb súlya van annak, ami valóságos s nem képzelt? Netán a hitele nagyobb? Vagy miye? Minden, ami létezik, előbb lehetőségként jön létre. A lehetőség a lét tojása, abból kel ki minden. Én lehetőségeket írok meg. Nem nevezem tojásnak, mert ahhoz kotló kell, nevezük inkább spórát-

nak. Szerteszórom a spórákat, és akár mindegyikből ki-
kelhet egy valóságos történet.

MT: Képesek lehetünk az írással előidézni saját bol-
dogságunkat?

ME: Úgy érted, írhatok-e boldog történetet, amelyikbe
egyszerűen csak besétálok? Persze, megtehetem. Csak
éreznem kell a megfelelő pillanatot. Az energiákra, amik a
világ lüktetéséből belém áradnak, azokra figyelnem kell,
az összehatásokra, ezerféle kölcsönhatásra, bioritmusok
metszéspontjaira, de végül is nem olyan nagy ördögös-
ség, az ember pontosan tudni fogja, mit és hogyan kell
tennie, hogy boldog legyen. Persze, ez a tudás, ez a vilá-
gos, ragyogó tudás pár pillanat után elhalványulhat, és
akkor marad a boldogtalan élet a továbbiakban is.

MT: Miért egy arab telivért választott a *Perkő* című re-
génye főszereplőjének?

ME: Nem tudom. Nem szoktam tudni, mit miért vá-
lasztok. Amikor írok, teljesen megbolondulok. Mindenfé-
le impulzusok rángatnak erre-arra. De akkor volnék iga-
zán bolond, ha nem hallgatnék rájuk.

HÁ: Akárha a szerelemről beszélnél.

ME: Egy tuba hangja is képes szerelemre ébreszteni.

HÁ: Igazi szerelemre?

ME: Hát ez miféle kérdés?

HÁ: Könnyű eldönteni, hogy az ember szerelmes-e vagy sem?

ME: Ha tízméteres hullámokon gázolsz keresztül, ha hegyeket hordasz el, és ha az sem idegesít, hogy a másik szanaszét hagyja az almacsutkákat, akkor szerelmes vagy. És még egy fontos ismérv: egy van belőle, mindig csak egy. Szeretni lehet százakat, és a sok-sok szeretet vastag, megtartó kötéllel sodorható, a szerelem egy és oszthatatlan, s ha zsinórhoz hasonlítjuk, hát vékony, mint a damil.

HÁ: A legnagyobb port kavaró könyvedet, a *Dalmatát* úgy szoktad emlegetni: paródia. A kritikusok viszont, már akiket én olvastam, például Bodó Márta Éva, vagy a NZZ kritikusa, a tévéből is ismert Hans-Georg Kuhn, komoly társadalombírálatnak tartják.

ME: Na, jó, hogy Kuhnnak nem mond semmit a paródia. Aligha ismeri az eredeti műveket. Mondjuk, az is igaz, hogy nem egyvalakit parodizáltam, hanem a neorealista beszédmodot. Ami főképp a '40-es években dívott. Megírni egy beszédhibás favágó életét, ahogy azt a négynevű lóhere, Orbán Viktor János Dénes tette, vagy ahogy

Gáspár Altamira Tímea megírta a titkárnő monológját, kávékról, fitnesztermekről, blézerekről unzóvájter, unzóvájter...? Akkor már inkább a Dalmata-féle népnevelés...

MT: Dalmata a főhős neve. Miért csak ennyi?

ME: Így hívják. Mint az igazi nagy tanítómesterek, egynevű. Ghandi, Jézus, Lenin. Neki is az a célja, hogy az istenadta és -verte népet felemelje. Márpedig e felemelkedés legfontosabb feltétele, hogy a nép változtasson durva és bárdolatlan szexuális szokásain. Dalmata be akarja fejezni a szexuális forradalmat, ami 1927-ben kezdődött, amikor a svéd Lili Ulmer melltartó nélkül fürdött a stockholmi Hasselby strandján, és ami csúcspontját negyven évvel később, a hippie mozgalomban érte el – ám a mai napig nem fejeződött be.

HÁ: Úgy gondolja, hogy folytatható ez a forradalom?

ME: Persze. A francia forradalom 1789-ben indult, s tulajdonképpen csak kétszáz év múlva kiáltották ki a szabadság egyetemes nyilatkozatát. Ennek a forradalomnak része a nép szexuális szokásainak feloldozása is. Nem így gondoljátok? Olvastátok a könyvemet?

MT: Igen.

ME: Jaj, kedves, miért pirultál el? A szexualitás törékeny, mint a kristály, de nem kell vitrinbe zárni.

HÁ: Mi a szabadság?

ME: Bármit gondolhatok, bárkit szerethetek.

HÁ: Mi az írás mozgatórugója?

ME: A teljesség igénye.

HÁ: Mikor a legőszintébb az ember?

ME: A halál közelében.

HÁ: Mi a legfontosabb jó.

ME: A szív.

HÁ: Mi a legrosszabb rossz.

ME: Az önzés.

HÁ: Mit tanácsolnál egy kezdő írónak?

ME: Egyszerre kell késni és sietni.

MT: Mik a további terveid?

ME: Holnap elutazom Szatmárnémetibe, részt veszek a Láng-ünnepségeken. Mármint végigülöm azokat a semmitmondó beszédeket, aztán kisétálok a Szamos partra, esetleg meglátogatom Borbálát, aki ott él a házban, pöfékelünk kicsit, lejátszunk egy sakkpartit, aztán felülök a gépre, és visszatérek Roccára... De az is lehet, hogy Szarazpatakra megyek... Rettenetesen hiányzik. Én ott ér-

zem a legjobban magam. Igen, végre hazamegyek, és ki se mozdulok többé. Ha az ember közel nyolcvanévesen ébred rá, mit szeretett volna egész életében, ne fecsérelje tovább az időt. Hát nem?

HÁ: Én soha nem éreztem a könyveidben, hogy elégedetlen volnál az életeddel.

ME: Sokáig vártam, hogy jöjjön valaki, aki megváltoztatja az életemet. Végül kiderült, nem valaki változtatta meg, hanem az írás.

MT: Köszönjük a beszélgetést.

ME: Szívesen. Nem tudtam igazán jókat mondani, kicsit szomorú vagyok.

Nobilis posszibiláncok

Beszélgetés Mihálycsa Erikával

Kérdezett: Jankó-Szép András Gábor

Trieszt, 2055. június

JSZAG: Érdekes könyve jelent meg a napokban, kép és szöveg váltakozik benne. Megrázó képek, felkavaró szövegek. Hogyan született?

ME: Tulajdonképpen egy fordításban vagyok benne, egyetlen Joyce-sort kellene lefordítanom, és lényegében hetek óta ez jár a fejemben. Mert ki kellene találnom, mit akart mondani. Mármint Bloom, amikor felírta a homokba az *I AM A...* sort, aminek további részét elmosta a dagály. Vajon kinek szólt az üzenete? Ha ezt a mondatot megértenénk, az *Ulysses* más rejtelsei is feltáruhnának.

JSZAG: Kedves Erika asszony, lehet-e még újat mondani Joyce-ról? Ezt kérdeztem volna öntől ezelőtt két

héttel, de miután közzétette James Joyce és magyar szerelme levelezését, amivel olyannyira meglepte a szakmai köröket is, most már nem kérdezhetek ilyet. Illetve mégis megkérdezem, mennyire rajzolja át ez a felfedezés az eddigi Joyce-képünket?

ME: Tulajdonképpen csak egyetlen egy nagy kör van. Egyetlen nagy *Joyce Társaság*, elnöke és nagymestere Fritz Senn volt, aki százkét évesen is kívülről tudta az *Ulysses*t, az eredetit is, meg a német fordítást is. Vándorgyűléseket szervezett, ahol a kis körök bekapcsolódhattak a nagy körökbe, Dublintól Budapestig, de leginkább Zürich és Trieszt maradt a Joyce-kutatás központja. Az írek turizmust csináltak Joyce-ból, kiapadhatatlan, meglehetősen bőséges pénzforrásnak tartották, egyébként meg utálták. Amin nem lehet csodálkozni.

JSZAG: Megvan az egész levelezés? Az is, amit Anna írt, az is, amit Joyce?

ME: Azt nem tudom, átrajzolja-e, legfeljebb árnyalja. Lényegében minden rajz: satírozás, még a vonalas rajz is, csak ritkábbak a vonalak. Egyetlen árva vonal is satír... a *mutogatós satír*...

JSZAG: Hogyan talált a levelekre?

ME: Meglehetősen szókimondó levelek, a lehető legszókimondóbbak. Mert miként lehet arról mesélni, hogy valakibe beleszeretünk? Vagy az első együtt töltött éjszaka hogyan leírható? A nagy kaland a szófán, ahol úgy kapaszkodtak egymásba, mintha valódi szó-fáról leesni készülő szavak volnának. De hát Joyce sok mindent megtanult már korábban Norától, aki igazán szókimondó teremtés volt, és nem szerette a hosszú és felesleges mondatokat. Ráadásul első randijukon – ó, nehogy ly-nal írja majd – benyúlt Joyce nadrágjába, amivel sok felesleges és félreérthető mozdulatnak is elejét vette.

JSZAG: Minden levél előkerült?

ME: Budapesten egyik öreg barátom halálával maradt rám néhány ládányi papír évekkel ezelőtt, és ott akadtam ezekre az episztulákra és miszillékre is. Eddig nem volt időm megnézni őket. Valamiért nem vonzódok a levelekhez, még az apróbb cartolinákhoz sem, bár fiatalabb koromban magam is előszeretettel műveltem őket.

JSZAG: Igen, emlékszem, én is olvastam a levélváltását Giovanni Ruccolával...

ME: Aki egyszer belekeveredik valamibe, nem ússza meg: voltak, akik azt terjesztették, hogy az egész levélvál-

tást én írtam. Szóval én voltam Joyce, és én voltam Anna is, de ez természetesen nem igaz. Olyan hév csap ki a levelekből, amire én aligha vetemedtem volna. Talán öngyulladás veszélye is fennforgott, ugyanis a levelezés nem teljes. Netán valamelyikük önkezével dobott tűzbe némely túlságosan is zaklatott levelet. Szenvedélyes kapcsolat volt, sok-sok szakítással, elrohanással. Olyan szenvedéllyel, ami megolvasztotta a nyelvet is, és szinte lávaként hömpölyög már, s ahol megszilárdul, képi formában rögzíti a gondolatot, sőt, egyenesen az érzelmet. Anna nem tudott jól angolul, de tudott jiddisül, németül, franciául és olaszul, a magyaron kívül, keverte a nyelveket, Joyce pedig rá-rákattant egy-egy szavára, átvette, beillesztette saját mondataiba, új értelmet adott neki. Nem könnyű, szinte lehetetlen fordítani.

JSZAG: A fordító a saját vérét önti idegen erekbe. Honnan volt önnek annyi vére?

ME: A magyar *fordít*, önmaga felé fordítja a szöveget. Vagy az olvasók felé, akik nem értik az eredeti nyelvet. A magyar igyekszik megőrizni az eredetit, más nyelvek nem annyira. A román *traduce* rokona az árulásnak, legalábbis a szlengben, a német *übersetzen* magyarul leginkább átülte-

tésnek mondható. Már ez a három szó mennyire más értelmét mutatja ugyanannak a műveletnek.

JSZAG: Mennyire írja bele önmagát a fordításába?

ME: A véradók vére újratermelődik. És közben tisztul. De nem tetszik ez a metafora. Látja, a metafora is fordítás, latinul úgy is nevezik, transláció. Aminek olyan értelme is létezik, hogy átverés.

JSZAG: Nekem azért tetszik ez a metafora, mert több értelme is van. Az is benne rejlik, hogy a véradó lehet önkéntes is, meg nem is. A nem önkéntesek a vámpírok áldozatai. Nem érezte úgy, hogy kiszívják a vérét?

ME: Szólíthatom Gábornak? Jobban tetszik, mint az András. Holott az András is szép név. Tudja, mit jelent? Nem? Ember. Görög szó eredetileg. A Gábor meg héber, és azt jelenti, isten. Amikor fordítottam, akkor soha nem éreztem, hogy kiszívnák a véretem. Később igen. Van elég vérszopó. A fordítói munkát nemigen becsülik, pedig gondoljuk csak el, hogy aki Joyce-ot olvas, kit olvas? Hát többnyire Szentkuthyt.

JSZAG: Most megint újraéledt az az irányzat, hogy fordítsuk újra Joyce-ot. Mi a véleménye erről?

ME: Szentkuthy *Ulyssese* olyan szinten határozta meg a magyar prózafordulatot, mint talán egyetlen más (zárójelben: magyar) regény sem, nyelvet teremtett, és megtanított szerteszét-olvasni egész nemzedékeket.

JSZAG: Mit szól a Sántha T. Áronék-féle kísérlethez, hogy székely tájszavakat használjanak ott, ahol az ír fuvarosok nyelve szólal meg.

ME: Harmincévenként újraéled a dolog. Most lesz százéves a Szentkuthy-féle *Ulysses*. Ez egy szent szöveg, nem kell hozzányúlni. Kevés ilyen szöveg létezik, kevés ilyen fordítás. Tulajdonképpen csak kettő: Arany János *Hamletje* és Szentkuthy *Ulyssese*. Azért nem nyúlunk hozzá, mert ezzel jelezni akarjuk, hogy van ilyen, lényegében fel akarunk mutatni egy szentséget, a létezését pontosan a felmutatásban elnyerő szentséget; jelezni akarjuk a meglévő érzékenységünket, igényünket és viszonyunkat a szentséget illetően. Hát a *Nyugatot* sem lehetett soha újra-indítani, mert a *Nyugatból* csak egy volt! Egy lehetett. Ez az egyetlen tisztelete. A léleknek azt a képességét jelzi, amivel fel tud emelkedni, amivel elfogadja a felemelkedés tényét. Ez nem vaskalaposság, hanem az irodalom tágaságának, kiismerhetetlenségének elismerése.

JSZAG: Ez világos gondolat.

ME: Az igazsághoz tartozik, hogy régebben én is másképp gondoltam. De közben rájöttem, milyen igazuk van azoknak, akik feltételezik az érinthetetlen szövegek létezését. A transzállapotokat, a biblikus pillanatokat, a józanul követhetetlen possibiláncokat. Az *Ulysses* nyelve a képzelet teremtette világba emelkedő emberek nyelve, a transzcendencia konkrét nyelve, nem szabad valós elemekkel keverni. Olyasmi ez a székykedés, mint amikor Hamlet székyharisnyában jelent meg a színpadon.

JSZAG: Van, amit feltétlenül újrafordítana?

ME: Nem szoktam megbánni semmit. Még akkor sem, ha ma már másképp csinálnám. Ma inkább drámákat fordítanék, kevésbé regényeket. A színház úgy vonz, mint a mágnes.

JSZAG: Mi vonzza? A könyvdráma is, vagy csak az élő színház?

ME: Mégiscsak van, amit bánok. Elsősorban az elh拉斯zott lehetőségek okoznak fejfájást. Rossz hangulatot. Nem volt elég bátorságom. Mi a bátorság? Agyi tevékenység: létrehozni olyan possibilákat, amelyek nélkülünk nem léteznek.

JSZAG: Ön szerint hol helyezkedik a határ a lehető és a lehetetlen között?

ME: Egyik barátommal sokat vitatkoztunk egy időben, melyikük jobb zenész, Richter vagy Gould? Én Richterre szavaztam, az ő játéka a normalitás határán helyezkedik el, Gould viszont maga az örület. Ma már nem bírom Richtert hallgatni, elviselhetetlen a modorossága, a klisékkel telezsúfolt *interpenetrációja*. Gould lehetőségeket teremt. Megszabadít a kliséktől, lehántja őket rólam. Épp az örület ellenőrizhetetlensége, vagyis manipulálhatatlansága a biztosíték, hogy most a zene útját járom. Égbekiáltó szépségű vallomás, elérhetetlennek tűnő mélységből fölszálló tudósítás, a szenvedély felfakadása, ami igazzá és érvényessé teszi az előadását.

JSZAG: Térjünk vissza a nemrég bemutatott könyvére. Miként született?

ME: Nem tudom, egyáltalán feltételezhető-e, hogy a könyv van-e olyan bátor és önálló, hogy megteremtse a maga olvasóit.

JSZAG: Nem félt az olvasói elutasítástól?

ME: Volt egy korszak a '10-es években, egy magyar korszak, ami nem kedvezett a fordításoknak. Hogyan is

mondhatja bárki, hogy nem akar a másik nyelvről tudomást venni, miközben az egyetlennek kinevezett nyelv is csak akkor jöhet létre, ha a másik megértésének eszközeként működik! Szerencsére ma már a múlté e nacionalista fordítói kurzus.

JSZAG: A fordítás kísérlet a másik megértésére?

ME: Egy barátomnak köszönhetően akadtam a fotókra. Pontosabban a fotói akaszkodtak rám. Ő fényképeket készített Erdélyben, s mivel roma származású, főképp a romák lakta vidéket kereste fel. Kurtapatakra, nagymám szülőfalujába is elvittem. És épp a jelenlétünkben, egy kisebb banda tört a falura, felgyújtotta a putrikat, terepjárókból dobáltak Molotov-koktélok a rémült menekülőkre... Alain lefotózta az egészet. Az egyik gépét elszedték, de a másikat sikerült becsempésznie az én szatyromba. Ezek a képek kerültek a könyvembe.

JSZAG: Miért nem hamarabb közölte őket?

ME: Nemigen érthető, hogy az időben miért van hamarabb meg később, ha egyszer az idő végtelen és határtalan. Vagy nem végtelen, csak határtalan? Vagy egyik sem? Maga tudja a választ, András Gábor, isteni ember? Megrázó emlék, nem volt erőm elővenni őket.

JSZAG: „Alain Pasqualino emlékének” áll a könyv első lapján. Nem ő volt Parászka Boróka újságíró férje?

ME: Boróka volt az egyetlen, aki lapjában megírta az akkoriban gyakorivá váló, amúgy a társadalmilag mégiscsak „megértett”, „jogos” önbíráskodás selyempapírjába csomagolt pogromokat. Kiállt a romák mellett. Nem véletlen, hogy összejöttek Alainnel. A feketeingesek gyűlöltek őket, de ami a legfelháborítóbb, hogy a polgármesterek, jegyzők, falufelelősök, tanácstagok is ott gáncsoskodtak, ahol csak tudtak.

JSZAG: Az ön könyvében nagyon különleges nyelvet használ, néha eldönteni sem tudtam, melyik miféle értelmű szó lehet. Egy szóban más nyelvű szavakat is felismerni véltem.

ME: Egyszer Borókát elrabolták. A gyerekét vitte az iskolába, s miután bekísérte, ott az iskola előtt elkábították, berakták egy autóba, majd felvitték jó messzire, a hegyek közé, és ott az erdő közepén kirakták. Szerencsére rábukkant egy forrásra, s a vizet követve kiért egy tisztásra, ahol szerencsére kirándulókra lelt. Három napig börtört a lefelé. Nem találkozott csak állatokkal. Megrázó riportot írt róla.

JSZAG: Ön nemrég a *Joyce Társaság* egyik alelnöke lett. És bejelentette, hogy jövőre megjelenik a roma *Ulysses* is. Hathatósan támogatta a Társaság vezetősége. Azonban sokan kételkednek abban, hogy a roma nyelv alkalmas-e ennyire szofisztikált, nagyvárosi szöveg lefordítására, illetve hogy van-e annyira egységes a roma nyelv, hogy efféle irodalmi szöveget megbírjon.

ME: Mire való a nyelv? A maga totalitásával az emberi totalitást fejezi ki. Az emberi szenvedés totalitását. Akkor a szenvedés, hogy sokszor egyetlen nyelv képtelen kifejezni. A nyelv nem csak egyetlen nyelv. Az emberi nyelv minden nyelv összköre. A roma nyelv is, a héber is, az arab is, a francia is, az orosz is. Meg a többi mind. És még csak nem is kell minden szónak a jelentését értenünk. A beszéd félreértelmezések sorozata. Ha nagyon koncentrálnak, a nyelv elveszíti pontosságát. Félre kell célozni, hogy célba találjunk. A nyelvek arra jók, hogy kimozdítsanak, hogy megpöcköljék a nyelvesszót elengedő kezét. Minden értés félreértésen alapszik. El kell hagynunk a bejáratott nyelvet, akárcsak Beckett tette, amikor az angol helyett franciául kezdett írni.

JSZAG: El tudunk-e hagyni bármit is, ami a mienk? Ilyen könnyen menne? És főképp, vajon az elhagyott nyelv nem kísért többé?

ME: Hadd kérdezzek vissza: volt már, hogy valaki, akit szeretett, elhagyta?

JSZAG: Nekem kellene a kérdező szerepében maradnom...

ME: Aztán kérdezhet, csak előbb feleljen.

JSZAG: Zavarba hoz.

ME: Nos?

JSZAG: Igen, volt.

ME: És mi történt utána?

JSZAG: Minden megváltozott... Beleszerettem valaki-be, fél évig éltünk együtt, soha olyan boldog nem voltam. Aztán egyszer csak megjelent egy férfi, és... rosszkor tértem haza... épp csókolóztak... én meg elájultam. Amit Erika asszony mondott a Szentkuthy-fordítás kapcsán a hitünkről, hogy felemelkedhetünk, mert hinni tudunk szent dolgokban, ez a hit tört akkor össze bennem.

ME: Egy nő tud két embert is szeretni.

JSZAG: Szerellemmel?

ME: Nehezen fogadjuk el, ha valaki egyik napról a másikra változtatni akar az életén. Ha csupán annyi történik, hogy stílust vált, vagy horribile dictu műfajt, azt sem viseljük el, és mindent megteszünk, hogy az íróat visszakényszerítsük az addigi kerékvágásba. Hát akkor mit szólnunk ahhoz, ha egy másik nyelven kezd el írni. Akkor eleve kitagadjuk. Most akkor Beckett miféle? Angol, német, franciá, ráadásul írnek született, de sem az írek, sem az angolok nem tartják igazán a magukénak, hiszen franciára váltott, a franciák pedig... Beckett is átélt mindenféle traumát. Erről szól a *Molly* is. És ezek a traumák teszik lehetővé, higgye el, akármilyen keservesek voltak a maga tapasztalatai, ezek a traumák teszik lehetővé, hogy az emberek új életet találjanak fel. Vagy ki. Vagy meg. Egy megálmódott életbe *traumapoljanak* át. És aztán olyat álmodjanak, ami nincs.

JSZAG: Melyik volt legizgalmasabb fordítói munkája?

ME: Sokat tudnék mesélni az én nagy traumáimról.

JSZAG: Azért vagyok itt, hogy meghallgassam.

ME: Nahát, nemrég valami eszement dologba keveredtem. Az egyetemről küldtek át egy szöveget, egy tíztizenkét oldalas írást, hogy mondanám meg, miféle nyelv-

ven íródott. Teljesen ismeretlen volt a nyelve, de még a szerkezete is, mert nem hasonlított egyetlen általam ismert szó- és mondatképzéshez sem, egyszerre volt agglutináló és izoláló, a szintagmákat pedig hol idiomatikusan, hol hieroglifikusan használta. De rendszer volt benne, az is látszott. A szöveget Tomsa prof asztalán találták, közvetlenül azután, hogy a prof az asztali lámpája rossz szigetelése miatt áramütésben meghalt. Az egyik kollégám néhány nap múlva átküldte a BALI fordítóprogrammal készült fordítását is, és egy szép, bár furcsa novellát kaptunk magyarul, *Éneklő kőolajkutak* címmel, egy szép szerelmi történetet a férfiről, aki egy távoli faluban találkozik egy nővel stb. stb. És ahogy elolvastam a megfejtést, hirtelen szemet szűrt a címből a „lolla” szó, amit a BALI „éneklő”-nek fordított, csakhogy a szöveg további részébe sehogyan sem illett.

JSZAG: Hogyan érezte meg?

ME: Nem stimmel, azt az ember rögtön tudja. De nem akarom szaporítani a szót, jó pár napomba került, míg megfejtettem a szöveg igazi jelentését. Egy vallomásról volt szó. Tomsa prof négy évvel ezelőtt megölte az anyját, hogy szabaduljon a bénító szeretethiánytól, a holt-

testét pedig elásta a házuk előtti virággruppba, de csak rosszabb lett minden, hiába ismerkedett meg új nőkkel, egyiktől sem kapta meg azt, amire vágyott. Ezért lesz öngyilkos, szól a búcsúja.

JSZAG: Elképesztő. De melyik a hiteles fordítás?

ME: Hogyhogy melyik? Kihantolták a virággruppból az anyát. De ezt, kérem, ne mondja el senkinek. Tomásának nincs ugyan családja, de az egyetem nem szeretné, ha volt professzorát nem a kegyelet tartaná meg emlékezetünkben.

JSZAG: Soha nem beszélek senkinek arról, mit mondtak interjúalanyaim. És melyik volt a legszebb fordítói munkája?

ME: Tudja, mennyi titok van a szövegekben? Tudja, mennyi titkot őriz akár egyetlen M betű is? Szereti az M betűt?

JSZAG: Ezen még nem gondolkoztam.

ME: Szép szavakra? Szép papírra, amire a szöveget nyomtatták? Vagy hogy szép tavasz volt, miközben fordítottam, május, én pedig fiatal voltam? Miféle szépségről legyen szó?

JSZAG: Önre bízom a feleletet.

ME: Jeanette Winterson '10-es évek végén megjelent könyve, az *If*. Ennek a végén gyönyörű szonett olvasható. Hetvennyolc szóból áll, és mindegyikhez egy mámoros pillanat tartozik. A szonettet ugyanis a könyv elbeszélőjének bőrére a kedvese írja rá, még hozzá minden extatikus szeretkezésük után feljegyez egy olyan szót, ami leginkább kifejezi azt, amit átélt. Néha persze kifordítja, eltorzítja, más nyelvekkel keresztezi, kifejezőbbé teszi, ezért magyarul szinte lehetetlen lefordítani, de nélküle nem jelenhet meg a könyv, s mégsem lehet az eredeti nyelven odabiggyeszteni. Valamilyen testállapothoz kellett nekem is eljutnom, hiszen az eredeti a testet fordította át szavakká. Szavakból kellett testet teremtenem, majd erre a testre ráírnom a testteremtés szavait, s azokat az élővé képzelt testtel megszólaltatni. Gyönyörökkel teli munka volt.

JSZAG: Köszönöm a beszélgetést.

ME: Hozzá se nyúlt a süteményhez. Pedig én sütöttem. Nézze, milyen arabeszkesre pirult a máza, ki tudja milyen titkos üzenetet *tétovált* rá az idő.

JSZAG: Lehetne a beszélgetés címe *A tétováló idő?*

ME: Nem, nem, ezt nemigen értenék. Inkább legyen az, hogy *nobilis posszibiláncok*.

Pas de deux

Beszélgetés Selyem Zsuzsával

Kérdezték: Balázs Iván György és Mikola Erzsébet

Bécs, 2055. január

ME: Hogyan tetszik visszaemlékezni az ötven évvel ezelőtti, 2005-ös kettős állampolgárságról tartott népszavazás „fekete vasárnapjára”?

SZS: Jaj, drágám, én még akkor nem is éltem!

ME: Az *Éneklő Borz* rendezett egy felolvasóestet...

SZS: De nem ezzel a címmel! „Fekete vasárnap” – borsószik tőle a hátam. Normatív, nem leíró jellegű. Negatív terminus, amely magában hordozza a veszélyt, hogy heterogén tartalmak lándzsájává válik.

ME: Lándzsájává?

SZS: Hamis kritériumokra épül. Nézzék, minket a dolog megviselt, mert sem az igen-re, sem a nem-re buzdítók érveit nem tudtuk elfogadni.

BIGY: Önöknek mi volt az álláspontjuk?

SZS: Nekünk nem volt közös álláspontunk.

BIGY: Nem ismerték egymás véleményét?

SZS: Miután megjelent egy Nádas Péter-interjú, váltottunk néhány levelet egymás között. Bármennyire is szeretjük Nádaszt, érveivel nem lehetett egyet érteni. Szerinte a magyar miniszterelnök végre valahára kimondott egy világos nem-et: a nemzeti egoizmusra, a kispolgári önzésre. Csakhogy a magyar miniszterelnök azzal érvelt, hogy a határon túli betelepülők miatt nem akar másodrendű állampolgár lenni saját hazájában. Vagyis a nem-je ugyebár az önzés és az idegengyűlölet szava lett. Nem világos, hanem sötét nem. És nem is korszerű, hiszen az Unió parlamentje akkoriban mondott igent a törökök csatlakozására. Szóval, annak ellenére, hogy ócska dolog volt az egész népszavazás, az igen mégiscsak a befogadásról szólhatott volna...

BIGY: Ócska?

SZS: Nézzék, nagyon régen volt ez az egész, nem emlékszem mindenre, de...

ME: '4-ben, december 5-én történt.

SZS: Szerintem egy paradoxális lehetőség lett volna, hogy az igen gesztusával kiléphessünk a maradéktalanul funkcionális összefüggések láncolatából. Az igen a történelemnek való ellenszegülés lett volna, miközben a történetileg is leírható manifesztáció rangjára emelt volna egy nem hagyományos léptékű szolidaritást.

BIGY: Úgy tetszik gondolni, hogy lett volna esély az igenre?

SZS: Nem hiszem, hogy a magyarországiak a gyomrutkat küldték volna szavazni. A nem, illetve a tartózkodás nem az erdélyieknek szólt, hanem az ócska ideológiáknak. Emlékszem, annak az évnek a karácsonyán hatalmas szökőár pusztított Ázsiában, és az első segélyeket a magyarok küldték. Vagy amikor 1989-ben Romániában kitört a forradalom, és elűzték a diktátort, akkor is azonnal autóba ültek, és még lőttek a városokban, de már hozták a gyógyszert, élelmet, könyveket.

ME: Visky Andrásnak mennyire volt meghatározó a véleménye az *Éneklő Borz*-ban?

SZS: Különböféleképpen voltak meghatározók, de lelkesen együtt tudtak működni. Nem az elvek egyeztetésével volt gondunk, inkább az időével, hiszen akkoriban már mindenki nagyon elfoglalt volt. Visky András tanított, miközben kiadót vezetett, színdarabokat írt, azon kívül a keresztyén ifjúság szellemi vezetője volt Kolozsváron.

ME: A református egyház főgondnoka volt.

SZS: Nem, akkor még nem. De mindenképpen nagyon elfoglalt volt. Salat Levente az egyetem prorektora volt, Jakabffy Tamás tanított és zenélt és szerkesztett, én ugye szintén tanítottam, Kovács és Láng pedig szerkesztette a *Látót*. Tehát senki nem tudott kizárólag a *Borz*zal foglalkozni.

ME: Nem volt az *Éneklő Borz*nak hangadója?

SZS: Felváltva csináltuk. Valóban. Epigenetikusan alakult...

BIGY: Igaz, hogy egyszer Láng orrba vert valakit, mert letépett egy Borz-plakátot?

SZS: Ezen csak nevetni tudok.

ME: Nekem azt mesélték róla, hogy nagy nőcsábász volt.

SZS: Na jó, akkor elmesélek valamit, arról, hogy mi volt Láng életének legnagyobb kalandja, de nem muszáj felvenni. Tudják, mindig ő vitte le a szemetet, már amikor amúgy is dolga volt a városban, a tömbház előtti tárolóba. Kicsi, alacsony ember volt, amikor ült, nem látszott rajta, mert erős felsőteste volt, de ha állt, nem látott be a kukába, ezért a feje fölött lendítette be a zacskót. És boldog volt, ha betalált. Nos, egyik reggel nem a szemeteszsákot dobta a kukába, hanem a táskáját. Erre akkor jött rá, amikor bent a kiadóban, merthogy oda indult, elő akarta venni a könyve kéziratát. És a szemetet találta. Visszarohant, de már a guberálók mindent elvittek. Hát ez volt élete legnagyobb kalandja.

BIGY: Meg tetszene mondani, hogy a néninek ki volt a legszimpatikusabb a Borzok közül?

SZS: Talán Salat. Hihetetlenül erős volt. Egyszer láttam saját szememmel az árkosi kastélyban, ahol valamilyen írótalálkozót tartottak, mindenkit leszakdereztet. Tudja, mi az a szkanderezés? Utána meg elszakította az Orbán János Dénes nadrágszíját pusztá kézzel, mint valami pamutmadzagot. Jakabffynak a humora volt ellenállhatatlan. Most is előttem van, egyszer valakivel bemen-

tünk egy vendéglőbe, és az ajtóban összefutottunk Tamással, aki szintén oda igyekezett. Akivel voltam, azt Tamás nagyon nem állhatta, tudtam, de már nem volt mit tenni. Megkérdeztem, Tamás, te hol ebédelsz, mire azt felelte, másutt! Hát ezen úgy nevettem, hogy nem bírtam semmit se lenyelni. Na és a KAF volt a legszebb közülük. Szép úri férfiember volt, a hangja lefegyverző, volt tüdeje hozzá. Miután lefogyott, elszállt a varázsa, ezért aztán hamar visszahízott, és íme, megint megjött a hangja is.

ME: Ha esetleg volna valamilyen személyes emléke róluk, amiről szívesen lemondana, nagyon megköszönnénk. Valamilyen tárgy, amihez érintésük tapad.

SZS: Hát, magukra hagyhatom a csontvázamat, nem kell sokat várniuk. Persze, ne értsenek félre, ne gondoljanak semmilyen pajzányságra. De hát közös levegőt szívtunk, egy autóban ültünk, egy asztalnál olvastunk fel. Sőt, volt úgy, hogy az asztal alatt. Amikor egy rádiójátékot adtunk elő, a hatás kedvéért bebújtunk az asztal alá.

ME: Nem tetszett úgy érezni, hogy a kettős állampolgárság ügye nem foglalkoztatta őket igazán. Hogy esetleg komolytalanok voltak?

SZS: Publicisztikát ilyesmiről eleve nem szabad írni. Már másnap nem igaz. Mi „a tárgyhoz nem tartozó” értelemben vettük a tárgyat, és ekképpen kontextuálisan tárgyiasítottuk...

ME: Érdekelne, hogy honnan a „Pas de deux” cím?

SZS: Hát a „deux” az kettő, a „pas” az ugye tagadószó, másfelől lépést is jelent, meg távolságot, sőt egyfajta jogot is. A balettben „grand pas de deux”-t emlegetnek, mármint a klasszikus balettben, és négy részből áll: adagio, a fiú tánca, a lány tánca, kóda.

ME: Ezt értem, de vajon széles körben elég beszédes volt-e?

SZS: Mondtam, hogy nem akartunk publicisztikát írni.

ME: Egyes *Borç*-tagok, különösen Láng gondolkodásában azonban mintha egy bizonyos eltávolodás következne be az ideológiamentességtől. Már a *Világnézetünk hajója* című kötetében, és később is.

SZS: Meglehet, de akkor én már nem ismertem annyira, hogy véleményt tudjak mondani. Öregkorában állítólag már nem emlékezett arra, amiket azelőtt írt.

BIGY: Engem az érdekelne, hogy mások, a kortársak hogyan gondolkoztak erről? Mármost az eredménytelen népszavazásról.

SZS: Egyrészt hisztérikusan reagáltak. A traumát látták, és tönkrementek. Beigazolódott számukra, hogy a magyarság elfajzott, tehát nekik nincs mit keresniük ebben az elfajzott kultúrában. Vagyis nem velük van a baj, hanem a kultúrával. Végül is elvesztették azt az ideológiát, ami addig felhajtóerőként működött, és fenntartotta őket a színen.

ME: Másrészt?

SZS: Másrészt is hisztérikusan. A *Korunk* főszerkesztője, aki mindig nagyon aktív ember volt, most nem jut eszembe a neve...

BIGY: Kántor Lajos.

SZS: Igen, Kántor Lajos nyílt levelet írt a magyar miniszterelnöknek, a pártelnököknek, az államelnöknek, az egyházfőknek, és megmondta nekik, hogyan kellett volna szavazniuk. A dédunokáim szokták magukat a földhöz verni, ha nem hívja át őket a szomszéd gyerek játszani.

BIGY: Milyen volt az *Éneklő Borz* viszonya az *E-MIL*-lel, vagyis az Erdélyi Magyar Írók Ligájával?

SZS: Az *E-MIL* népi és ideologikus szervezet volt. De a lényeges különbség talán mégiscsak abban állt, hogy a *Borç* nem akart ernyő lenni. Vagy ha akart, nem tudott. Nem akart történet lenni!

ME: Miféle történetre tetszik gondolni?

SZS: Minden történet primitív dolog, úgy értem, hogy ősi. Megállíthatatlan, mint valami úthenger. Kizárja a személyesség fordulatait, azokat a bonyodalmakat, amelyeket a jellemek, a kommentárok idéznek elő. Kizárja az ésszerűséget is. Nincs benne erkölcsiség, annyira megdöbbenítő. Hipnotikus. És nem a fantáziára épít, nem az érzékekre. Az idő jármájában senyved. Az archetípus szolgálatában. És így tovább.

ME: Volt-e valamilyen szerepe az *Éneklő Borç*nak abban, hogy az Ön későbbi munkásságának jelentős része a zenével foglalkozik?

SZS: Arra gondol, drágám, hogy az *Éneklő Borç* vitt a zenélő esztétikák felé?

ME: Jaj, dehogy! Hanem hogy a zeneesztétika is történetmentes, és sokkal közelebb van a közvetlen megértéshez, mint a szimbolikához, azaz az üzenethez. Közelebb

az idő jármából felszabadított fikcióhoz, mint a történet logikájához.

SZS: Hogy tudatosan foglalkozni kezdtem a zenével, azt második férjemnek köszönhetem. Ő vezetett rá arra, hogy a zene mint képződmény saját maga váltja ki az esztétikai hatást, nincs szükség semmilyen előzetes tudásra, kommentárra vagy fogalmi magyarázatra. Hallom a zenét, és még a hangjegyeket sem kell ismernem, hogy közvetlen érzéseim révén megértsem. A zene sokkal közelebb áll a szépség hegeli megfogalmazásához, *sinnliches Scheinen der Idee*, mint bármi egyéb.

BIGY: Mennyire ismerték a magyarországiak az *Éneklő Borzot*?

SZS: Erdély és az Anyaország viszonya mindig is felemás volt. A helyzet az, hogy az erdélyiek egy része arra utazott, hogy ő erdélyi, és ebbéli minőségében jár neki minden. Volt is egy időszak, amikor elég volt naponta ötször elismételni: erdélyi vagyok, és máris jó módban élhetél. Ám a magyarországiak közül is kevesen tettek különbséget. Amikor Viskyt meghívták Amerikába tanítani, akkor például az egyik neves magyarországi dramaturg azt mondta, ja persze, ez a meghívás a kisebbségnek

szól. Sajnos a népszavazás után egyértelművé vált, hogy még az én közeli barátaim sincsenek tisztában, milyen mértékű szegénységben élnek Erdélyben az emberek. Milyen körülmények között, miféle falvakban. Így aztán a szolidaritás is nehezebben éledhetett fel. Márpedig a mi kultúránk a szolidaritásra épül. A mi görög-római-zsidó-keresztény kultúránkban a szolidaritás referenciális elem. Miután a '10-es évek elején megfordult a helyzet, és Románia több körrel is lekörözte Magyarországot, az erdélyi magyarok revansot vettek. Ezért mondom én, hogy a magyarság történelme „a kedély uralkodó hajlamainak leírása”.

ME: Min tetszik mostanában dolgozni?

SZS: Kommentárokat írok Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című munkájához, de nem az első, hanem a harmadik, az 1859-es kiadásához, amiben benne vannak azok a lényeges bekezdések a zenéről. Ha kapok még két évet, talán be tudom fejezni.

ME: Én a dupláját is megadom.

SZS: Sajnos a 91 sem prímszám. Mi is a legközelebbi? Hát, igen, a 97. Addig még a Hegel-kommentáromat is meg tudnám írni.

ME: Köszönjük szépen. Nagyon kedves volt, hogy
beszéltek nekünk.

SZS: Örömmel tettem. De ezekből nem kell megírni
semmit, csak meghallgatni kell.

ME: Természetesen.

Anyanyelv, apanyelv

Beszélgetés Szabó Róbert Csabával

Kérdezett: Kovács Ábel Junior

Marosvásárhely, 2061. július

KÁJ: Most jelent meg a *Miért sikolt a hal* című önéletrajzi regényének második kötete. Erről szeretném önt faggatni.

SZRCS: Tessék csak.

KÁJ: Az ön műveiről gyakran leírták, leírják, hogy bennük kimerítő alaposággal ábrázolja a világ kegyetlenségét. Önéletrajza ehhez képest szelíd mű.

SZRCS: Nem találok a kérdést.

KÁJ: Ennyire békés lett volna minden?

SZRCS: Mennyire?

KÁJ: Konfliktusmentes...

SZRCS: Mit ért ezen?

KÁJ: Mindenkiről nagyon elnézően ír.

SZRCS: Elnézően?

KÁJ: Igaz-e, hogy Kovács András Ferenc csak úgy adta át önnek a *Látó* főszerkesztőségét, hogy megeskette, soha nem vesz fel nőt szerkesztőnek?

SZRCS: Nem, nem volt ilyen.

KÁJ: Ennek ellenére, amikor már az államelnök is nő volt, és a rendőrségnél is több nő került állományba, mint férfi, a *Látónál* egyetlen női szerkesztő sem dolgozott. A szerkesztők mind férfiak voltak, a kisegítő személyzet pedig a nők karéja...

SZRCS: Soha nem néztük, amikor valakit felvettünk, mi van a lába között.

KÁJ: Úgy hírllett, erős nőellenesség van a szerkesztőségben...

SZRCS: Egyáltalán nem. Rengeteg nőt közöltünk.

KÁJ: A '10-es évek elején hol állt politikailag a lap?

SZRCS: Nem volt semmiféle politikai irányultsága. Az emberiség pártján állt, a világ pártján állt. Semmiféle hatalmat nem ismert el, semmiféle ideológia jármába nem dugta a fejét.

KÁJ: Milyen volt a szerkesztőségi élet akkoriban? Ma már elképzelni is nehéz, hogy emberek azzal foglalkoznak, hogy egymás mellé raknak irodalmi szövegeket...

SZRCS: Bejárt mindenki, mert szükségük volt egy kis csevegésre, vagy csak arra, hogy kipanaszkodják magukat. KAF a magánéletét is megosztotta velünk, lehetett tudni, hány cigarettát szív, és milyen hosszúak a koituszai. Vida mindig meg volt izzadva, mert soha nem találta el a megfelelő ruházatot, Demény cukorkákat szopogatott.

KÁJ: Pingpongoztak is...

SZRCS: Igen, egy darabig én is játszottam, aztán abamaradt, mert megszületett Gellért fiam, és siettem haza. De Láng és Vida, ameddig nyugdíjba nem ment, minden nap verte a labdát. Átjárt Berszán Vilmos is, akinek lakásügynöksége volt a szerkesztőséggel szemben. Rengett az egész épület, félmeztelenül, izzadtan tomboltak a szerkesztőség fölötti teremben. Néha felküldtem hozzájuk egy-egy gyanús szerzőt, aki aztán több kéziratot nem hozott. Kivéve azokat, akiknek esete volt a verejtékező, gatyás szerkesztő, azok visszajártak.

KÁJ: Mennyire volt erdélyi lap a *Látó*?

SZRCS: Mondtam, hogy semmiféle ideológia nem érdekelt minket. Az irodalmi mű sajátos szerkezet, a mű háttérében kell maradjon tulajdonképpen az írói szubjektivitás is. Efféle műveket nem lehet ideologikus környezetbe helyezni, mert azzal megöljük őket.

KÁJ: A *Látó* indulásakor le kellett számoljon a szocialista realizmus fals ideológiájával, a népszolgálattal...

SZRCS: Én erről nem sokat tudok. Persze, mindig voltak támadások. Amelyeket mi soha nem akartunk visszaverni. Sőt, odatartottuk a másik arcunkat is. Mert hát minden támadás a mások nyelvéről tanúskodik. Márpedig, ha van másik nyelv, akkor megszűnik a hatalom egy nyelvűsége. Na, ezt most szépen kifejtettem. Egyébként meg bekaphatták, nem foglalkoztunk velük.

KÁJ: Ön meglehetősen korán kezdett írni, harmincévesen már három könyve jelent meg.

SZRCS: Igen, harmincéves koromra csak három kötetem jelent meg. Aztán még kijött kettő, és utána jó ideig semmi.

KÁJ: A lappal foglalkozott?

SZRCS: Inkább figyeltem a dolgokat. Utáltam a főszerkesztőséget. Mindenki utálta nálunk. „A legfiatalabb

tölt”, ezt mondták nálunk a faluban, valahogy nem tudtam lázadni ellene. Szememet nyitva tartottam, és igyekeztem mindent elraktározni. Meg persze az érlelődés. Akkoriban váltott át bennem valami. Hogy annak, amit leírok, annak ne legyen közvetlen kapcsolata a szerkezettel, mégis a szerkezet része legyen.

KÁJ: Azt is mondják, hogy az ön művei már-már közömbösek. Semlegesen mutatják be az emberi sorsokat.

SZRCS: Írni nem lehet közömbösen.

KÁJ: Milyen volt a viszonya az akkori fiatalokkal?

SZRCS: Jó viszonyban voltunk. Már akivel jóban lehetett lenni. Márton Evelint mondhatni én fedeztem fel, legalábbis ő azt mondja. Vagy Geréb Zitát, aki aztán elhallgatott, mert férjhez ment. Az új generációból is sokan a *Látóban* kezdtek. Potozky vagy Dimény Lóri, Visky Zsolt. ’12-től működött az Olvasókönyvünk, még Szilágyi Pista is eljárt, havonta egyszer olvastunk fel, nem volt nyilvános, műhelyként funkcionált. Felolvastuk a műveket, megvitattuk őket. Komoly érvelések és ellenérvelések csaptak össze. Szóval zsák volt az egész.

KÁJ: Zsák?

SZRCS: Csont nélküli. Király, sírály, zsír. Zsák.

KÁJ: Milyen irányzatokat lát a mai erdélyi irodalomban?

SZRCS: A különbség talán abban mérhető le, hogy ki milyen mértékben tud organikus lenni, vagyis lenyúl a mélyszerkezetig. Egy szöveg csak akkor jó, ha lenyúl a mélybe, ha összehabarodik egyebekkel is. E viszonyulás leíratlan története a szöveg. A viszonyulás más szövegekhez, a hagyományhoz, a régihez és az újhoz stb. Ez a mélyszerkezet nálam már elég korán kísértett, nyilván a falunak köszönhetően, ami általam és részemről a lehető legmélyebb rétegekig ismert világ volt, nem eresztett el soha. De megvolt a Demény Péter könyveiben is, vagy a Vida Gáboréban. Kinek-kinek a maga világa. Tudja a bánat, lehet nem is a tényleges otthon számít, hanem hogy ki mennyire képes a mondatokból otthont teremteni. Mert itt van például Papp Sándor Zsigmond, neki sem faluja nem volt, sem tanyája, sem külvárosa, viszont a mondatai olyan dúsan fakadtak, mint nyári almából a must. Én nem rajongok a formalizmusért, nem mondom, hogy a mondatoknak volna minden alárendelve. Épp fordítva van.

KÁJ: Már nem emlékszem, ki mondta, de olyan a megírt mű, akárcsak a jéghegy csúcsa, az igazi munka nem is látható...

SZRCS: Az írás nemcsak hetedrészben áll láthatatlan munkából, amennyiben a jéghegynél maradunk. Sokkal nagyobb darabja süllyed a felszín alá. Főképp, ha az ember prózát ír, pláne regényeket, akkor az néha évek hosszú szöszmötöléséből jöhet csak létre. De csupán akkor ér valamit, legalábbis számomra, ha élvezettel jár. Ez olyan, mint egy nőt szeretni, éveken, sőt, évtizedeken keresztül: csak akkor lehet együtt élni vele, ha az ember élvezi vele az életet. Még akkor is, amikor a szerelem kevesebb, mert épp kevesebb jut belőle a megélésbe, és mondjuk több a megírásba, még akkor is, ha teljesen ki-vagy az egész világtól, alapjában élvezni kell őt.

KÁJ: Ön végig Marosvásárhelyen maradt. Szilágysági létére jól érezte itt magát?

SZRCS: Leszámítva néhány évet, valóban nem moz-dultam semerre. Talán mert a legjobban hasonlított egy faluhoz. Miközben város is volt. Kolozsvár inkább város lett. A '20-as évek elején a Korunk Akadémia alternatív egyetememet indított, kreatív írás, szómágia, történelmi filo-

zófia, effélékkel, Kolozsvárra hívtak tanítani. Nem vonzott.

KÁJ: És Székelyföld?

SZRCS: Ott meg mindegyik város falu maradt, még Udvarhely is, ahol volt színház és filharmónia is, sőt mozgásszínház is működött, pénz is volt, hála a vállalkozóknak, a szénégetőknek és a fakitermelőknek, no meg a turizmusnak. De hát olyasmi ez, mint az orosz foci. Nézze meg, odavihetik a nagy angol edzőket, a legnagyobb angol focistákat, vagy brazilokat, argentinokat, bárkiket, a foci orosz foci marad, az orosz foci szelleme uralja a játékot. A székely városokban egy falu szelleme lakik, és még az új negyedeiben sem tud ettől a szellemtől szabadulni.

KÁJ: Talán ha komolyabban kitalálnák a város arculatát...

SZRCS: De kicsodák? Irsai Zsolí, aki nekem atyames-terem és jó barátom volt, sokat mesélt erről. Halála előtt néhány héttel hosszú és keserű előadást tartott az erdélyi építészet és képzőművészet siralmas helyzetéről. Vannak a rongyrázók, akik azt a tehetséget, amivel rendelkeznek, teljesen a pénz szolgálatába állítják, a művészet kiskapuin közlekednek, folyton azt lesik, miként tudnák saját elő-

nyükre fordítani a helyzetet. És vannak a művészkedők, azok viszont teljesen amatőrök, ötven évvel ezelőtti műveket utánoznak, nem rendelkezvén elég tehetséggel, hogy kilépjenek az önmitológia gyermekded műveléséből. Haj, mennyire utálta Irsai mester ezt az öntömjénező erdélyi művészkedést. Amikor a művészetet úgymond arra használja valaki, hogy saját maszatos vágyait, többnyire macsó ideákkal teli fantazmagóriáit a realitás szintjére emelje. Egy korlátolt, öntelt, meddő és terméketlen kultúrában élünk, hajtogatta Irsai. Szerintem a keserűség vitte el olyan korán.

KÁJ: Terméketlen? Hát, ha a minden utcasarkon felbukkanó szobrokra gondolok...

SZRCS: Ma, 2061. június 16-án, ezen a Virág-irodalmi napon, ha most én elindulnék, akárcsak Leopold Virág-Bloom meg Stephen Dedalus, nem Dublin utcáin, hanem itt Erdélyben keresztül-kasul, és összeszedném a szörnyűséges szobrokat, mint a szétdobált szemetet, akkor azokból a szobrokból egy kisebbfajta szeméthegyet emelhetnék. Betemetném földdel, és az lenne a giccs és látványszennyező művészkedés emlékdombja. Mert be kell temetni az összezt, hiszen az anyaguk is silány és mérgező.

Nézze meg, bárhova mehetünk, egyszerűen jobb, ha becsukott szemmel járunk. Mennyi jellegtelen, aránytalan és komikus alak, torz lelkek kivetülése.

KÁJ: Vásárhelyen történtek ilyen szoborbegyűjtések az elmúlt években.

SZRCS: Igen, Máté Kincső mozgalma elérte, hogy legalább a legordítóbb bunkóságokat kicseréljék valami másra. Vagy feljavítsák... Netán berakják egy fűzfa alá. És ettől kellemesebb lett a város. Most már egészen otthonos, szinte jól érzem itt magam. Amikor végigmegyek a barátaimról elnevezett utcákon, mondom is néha magamban magamnak, hát ez zsák, ez tényleg zsák! Ki gondolta volna, hogy egyszer KAF-ra keresztelik át a Panov teret, Vida Gáborra a 4-es iskolát, s oda járnak majd az unokáim.

KÁJ: olvastam, hogy ön megakadályozta, hogy Láng Zsoltnak szobrot állítsanak.

SZRCS: Nem, nem pontosan. A Kovács András Ferenc szobráról van szó, és nem megakadályozni akartam a felállítását, ellenkezőleg, nagyra értékeltem a polgármesteri hivatal döntését, hogy egészalakos szobra magasodjon a Színház téren. Viszont a művész, gondolom, tudja,

kiról van szó, nem tudta eldönteni, hogy a falstaffi derű vagy a hamleti aszkézis kerüljön a szoborra, így aztán kissé furán alakult: túl kövér derékig, deréktól felfelé meg túl sovány. Ettől kaptam dilibajt. De végül bronzba öntötték, felavattuk, és valóságos zarándokhely lett, sokan járnak külföldről is, és terítenek virágot a falstaffi combok elé. Ami pedig a megakadályozást illeti. Én kifejezetten szerettem volna, hogy Lángnak szobra legyen. Ugyanis írt egyszer egy könyvet, amiben képzeletbeli interjúkat készített a jövő erdélyi íróival, ez a jövő nagyjából a mi jelenünk, és a velem készült interjúból kiderül, hogy neki soha nem lett szobra Vásárhelyen. Azt akartam, hogy ebben ne legyen igaza. A revitalizált Poklos-parton már a helyét is kiválasztottam, nem messze attól az utcasaroktól, ahol elütötte az a részeg teherautósofőr.

KÁJ: Én úgy tudtam, hogy ő is a nagy H6N6-os járványban halt meg. Emléktáblája sincsen?

SZRCS: Sajnos azt sem sikerült kiharcolnom. Pedig a múltkor egy kézdivásárhelyi iskoláscsoport szerette volna megkoszorúzni. Ezért jöttek, igen. Amióta megépültek a sztrádák, azóta egész Erdély lényegében egyetlen város, hiszen szűk két óra alatt egyik végéből a másikba autóz-

hatunk. Ezt látom egyébként nagy esélyünknek is, mert nem lesz arra szükség, hogy egy-egy városban minden, de kiskanáltól a csapágygyárig minden meglegyen. A vásárhelyiek Vásárhelyre járnak hangversenyre, de színházba elmennek Szentgyörgyre, múzeumba Csíkszeredába, operába Kolozsvárra, omlós vadpecsenyét és pityókatokányt enni meg Gyergyóba.

KÁJ: Az ön életművét elemzők megállapítják, hogy önnél jelen idejű minden elbeszélés, miközben a cselekmény a múltban játszódik.

SZRCS: Nem kívánom kommentelni a kritikusok baromságait. Menjünk tovább.

KÁJ: Mit tart a legnagyobb hiányosságának?

SZRCS: Hogy nem tanultam meg festeni.

KÁJ: Festeni?

SZRCS: Volt érzékem hozzá. Kétévesen lefestettem a nagyanyámat egy deszkadarabra, a csodámra jártak.

KÁJ: És mit tart a legnagyobb erényének?

SZRCS: Nem iszonyodom a haláltól.

KÁJ: Érdekes időfogalmat használ a könyvében, hol előreugrik, hol hátra, és ettől az idő állni látszik. Miköz-

ben életrajzról van szó, vagyis eleve minden megtörtént már. Hogyan alakult ki mindez önben?

SZRCS: Nézze, itt a karomon egy Samsung IBM 51-es thinkphone, delta-processzoros, nemrég dobták piacra. Ismeri a csuklófonokat? Minden van bennük, bankügyletektől kezdve parkolásig mindent tudok intézni. Miközben az időt is mutatja, természetesen. Ismeri ezt az új bluetooth-technológiát? Azért kell a karon hordani, mert az idegpályákkal van kapcsolatban. Nem kell sem gombokat nyomogatni, sem neveket mondani, elég csak valakire gondolni, és máris hívja a számot. Vagy megmondja, hány óra. Persze, van egy tanulási algoritmus, de ami most igazán érdekes, és amire szerintem senki nem gondolt, hogy nem csupán ő olvas a gondolataimban, hanem a gondolataim is olvasnak az övéiben. És amiért mindezt mesélem, az a megváltozott időérzékelésem. A gondolataim letapogatják az időt, érti? Másféle időérzékelésem lett, mióta ezt a thinkphone-t használom.

KÁJ: Nagyon drága lehet egy ilyesmi.

SZRCS: Ajándékba kaptam Mihály Emőkéktől. Ismeri? Az ő regényéből filmezték a *Gólyáport*.

KÁJ: Folytatja az önéletrajzát?

SZRCS: Még nem tudom. Annak idején Károlyi Csaba a *Kalligram*nál megjelent monográfiájában engem azok közé az írók közé sorolt, akik soha nem tudnak elkezdni vagy befejezni egy könyvet. Nem tagadom, van valami igaza.

KÁJ: A könyv vége felé mintha kezdene sötétülni a kép... Pedig még csak a '20-s évek elejénél tartunk. Ma azért derűsebb, nem?

SZRCS: Nem tudom, a kép derűsebb-e vagy sem, én nem lettem az.

KÁJ: Miért?

SZRCS: Most megint Erdély reneszánsza van, de ez teljesen független tőlünk, a kedvező kinti feltételeknek köszönhető. Annak, hogy érdekeljük a kínaiakat. Persze nem tudunk vele mit kezdeni. Soha nem tudtunk. Nézze meg például, amikor '38-ban az angolok támogatásával létrejött a kísérleti D8-as egyetem, a maga káprázatos távlataival, akkor senki nem volt képes végiggondolni a lehetőségeit. Így aztán nem is éltek vele. Itt minden félbemarad. Nézze meg, Kós Károlyék kidolgozzák a nagyszerű transzilvanizmust, ha kérhetem, rövid sz-szel írja, szóval, a transzilvanizmus nagyszerű gondolat volt, leg-

alábbis a felvetése. Plusz, volt mire alapozni, hiszen mind az építészetben, mind az avantgárd irodalomban, mind pedig az avantgárd képzőművészetben európai szintű művek születtek. És mi történik? Ezek a nagyszerű emberek belemerülnek a hétköznapiakba. Kós Varjúvárát építi, ahelyett hogy rendesen kidolgozná a transzilvanizmus esztétikáját. Hagyták volna a dagadt ruhát másra, folytatták volna a megkezdett munkát, de nem és nem.

KÁJ: A hely szelleme?

SZRCS: Ugyan már! Nézze meg, a románok képesek voltak felülemelkedni, időn, politikán, történelmen, hatalmi játszmákon. Jó, elmentek valamiféle transzcendens és mitologikus meséig, de akkor is, még a harmadik évezred elején is ebből a gondolatból éltek, és a lebontására kigondolt korszerű gondolat nem született volna meg nélküle.

KÁJ: Nem állíthatja, hogy annyira kedvezőek voltak a körülmények!

SZRCS: Vegyük az 1970-es éveket, a Bretter-iskolát. Korszakos dolgok születhettek volna. Micsoda elmék! Ellenben úgy betagozódtak, mint malter a falba. Mert erre kényszerültek. Erre kényszerítette őket a környezetük. A

század nagy gondolkodója, Tamás Gáspár Miklós megírta a társadalom legpontosabb rajzát, utolsó műve pedig a filozófiai gondolkodás messzire mutató fénycsóvjája... és hát mit tartunk róla? Már mint TGM-ről. Hogy ezüstpálcával, snájdig girardikalappal a fején bevonult a magyar parlamentbe. Utána meg beállt publicistának, és még odáig is eljutott, hogy a nemzetfogalmat vissza akarta helyezni a politizálás csúcsára, máskor meg a poroszos iskola-rendszert dicsőítette, versus a teljes anarchia, ráadásul a huszadik század '10-es éveinek orosz válfaja. Ezt mondjuk róla, mert ez a kényelmes, ez a felmentő magunkra nézve. Inkább nem folytatom.

KÁJ: Hogyan lehetne másképp?

SZRCS: Az a baj, hogy mi az anyanyelvvel születünk, de az apanyelvet tanítják meg nekünk. A világ elfogadásának szabályrendszerét. Szókincsünk gazdag, nyelvtanunk sekély és korlátolt.

KÁJ: Ön az egyik legsikeresebb magyar szerző ma...

SZRCS: Fáraszt a siker emlegetése is.

KÁJ: Kicsit sem boldogítja, hogy ennyien olvassák?

SZRCS: Hogy boldogítana-e? Boldogok a szerethető emberek. De egy íróat nem lehet szeretni.

KÁJ: A könyveit sem?

SZRCS: De, a könyveit igen.

KÁJ: A hőseit?

SZRCS: A hőseit is.

KÁJ: És ha ír egy könyvet, amelyiknek ő maga a hőse?

SZRCS: Előfordulhat.

KÁJ: Köszönöm a beszélgetést.

SZRCS: Ez volt életem utolsó interjúja. Megfogadtam, mielőtt idejött volna, hogy több interjút már nem adok. Nem bánom, hogy maga készítette. Rosszabbra számítottam.

KÁJ: Ezt külön köszönöm.

Mester és tanítványa

Beszélgetés Visky Andrással

Kérdezett: Hatházi Bulcsú

New York, 2038. december

HB: Köszönöm, hogy igent mondott a felkérésre.

VA: Ma interjús napom van. Most ment el tőlem a CNN riportere, azt mondta, életében ilyen jót nem beszélgetett senkivel. Este héttől pedig a *New York Times*-tól jön David Gilian. Ismeri? Ő is RL Club-tag.

HB: Nem ismerem. Ritkán olvasom a *Times*-ot, és New Yorkban sem vagyok ismerős. Pláne a Clubban.

VA: Ez a legjobb New York-i klub. Képzelve, még az Elnökasszony is átugrik egyszer-kétszer egy évben *dinner partyra*.

HB: Nem akarom fenntartani...

VA: Kinek készíti az interjút?

HB: A kolozsvári *Szabadságnak*.

VA: Még létezik?

HB: A reggel még beszéltem a főszerkesztővel.

HB: Jól értettem, Hatházi a vezetékneve?

HB: Nekem vagy a főszerkesztőnek?

VA: Önnek.

HB: Igen, Hatházi.

VA: Valamilyen rokonságban...?

HB: Vártam, hogy tessék megkérdezni. András az apám volt.

VA: És ezt mért csak most mondja? Nahát, nem is tudtam, hogy született még egy fia. És hogy van András?

HB: Sajnos már nem él.

VA: Borzalmas, erről nem is tudtam.

HB: Az édesanyám él, ő jól van, az unokákkal van elfoglalva.

VA: Rettenetesen be voltam fogva, teljesen kiesett az utóbbi négy-öt-hat-tíz év az életemből. Munkával töltöttem minden percemet. Tanítanom is kellett, meghívtak Chicagóba, a Miller Centerbe, ez az egyik legfontosabb amerikai színházi intézet, ha valaki itt végez, akkor nyitott

kapuk várják bárhol. Na de hogy ilyesmi történtek ott-hon... Beteg volt talán?

HB: Nem, nem volt beteg. Nem tudjuk, mi történt vele. Eltűnt. Akkoriban sokan eltűntek...

VA: Hihetetlen. De hogy épp András... Pedig nagyon jól kezelte a konfliktusokat. Elképesztő, mennyire be voltam fogva!

HB: A most bemutatott darabjában egy öreg, haldokló férfi az ápolónőjének elmeséli az életét. Ebben a visszaemlékezésben mondja a halálra készülő férfi, hogy fiatal korában a művészet túlságosan életpárti volt, ezért a művészet elfordult Istentől. Ön viszont végig Isten közelében alkotott. Mind a darabjai, mind a versei Isten létezéséről tanúskodnak.

VA: Nem magamról írtam a darabot. Parancsol kávét? Eszméletlenül finom a Club kávéja. Minden szemet megválogatnak hozzá, de tényleg minden egyes szemet. Egyszer bevitt a konyhára Marshall, a Club főpincére. Hófehér kesztyűben szortírozzák a kávészemeket. És ha valamelyik szem kérdéses, azt lemérik, lézeres mérleggel.

HB: A művészet túlságosan kényelem-párti volt. Túlságosan elfogadta a körülményeket. A világot már meg-

váltották, minnek újból megtenni. Erről beszél az ön főhőse. A fiatal ápolónő pedig, aki lassan-lassan beleszeret ebbe a rezignált öreg férfiba, megérti, hogy a férfi mindezt lázadásból mondja. Beleszeret, talpra állítja, és a férfi végül tervezni kezdi élete legfontosabb művét. De nem derül ki, hogy ez a mű micsoda.

VA: A darab csak idézhet belőle, nem foglalhatja magába...

HB: Tulajdonképpen azt lehet gondolni, és miután sokszor elolvastam a darabot, nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy a lázadás műve maga a színdarab. Az is lehet, hogy a lány jegyezte le...

VA: Ha így volna, akkor azonosítanám magamat a szereplőkkel, márpedig semmi szín alatt nem tenném.

HB: Miért?

VA: Mert én nem hőse, hanem írója vagyok ennek a darabnak.

HB: A darabban a férfi beleszeret az ápolónőbe, de hadakozik önmagával, nem akar szerelmes lenni. A nő gyereket szeretne, a férfi szárazon elutasítja, azt mondja, hogy ő gyűlöl minden apaságot, nem akar apa lenni. Ezért gyűlölte meg Istent is. Mert milyen az az Isten, aki

halálba küldi a gyermekét? Milyen Isten az, aki csak azért ad életet gyermekének, hogy a földre küldhesse, és saját kolosszálisnak tartott művét helyrehozassa vele. Gyűlölöm őt, mondja a nőnek többször is.

VA: A megnyugváshoz ki kell üríteni a lelket, és még azt is el kell dobni, amit a legnagyobb értéként őriztünk. Üresnek és súlytalannak kell lenni, mint amilyen ez a csodálatos porceláncsésze.

HB: A második felvonásban az ápolónő keserűen ráébred, mégsem sikerült igazi szerelmet ébresztenie a férfin. Öngyilkos akar lenni, de a férfi észreveszi, hogy altatói eltűntek a fiókból, idejében közbeavatkozik. S miközben ébren kell tartania a nőt, saját szerelmeiről mesél és mesél. És döbbenetes, hogy mindegyik történetnek az a vége, hogy a szerelem kudarcra van ítélve. A szerelem a kudarc bélyegét viseli magán. A férfi hiába fogadná el a lány szerelmét, ez a szerelem sem menekíthetné ki a halálból.

VA: Ismerem a darabot.

HB: De az előadásban sokkal gyengébb a lány, mint a darabban, nem kap semmilyen esélyt a rendezőtől, hogy bebizonyítsa, mégis lehetséges volna...

VA: Micsoda?

HB: Hogy kiragadja a férfit a halál karmai közül. Az előadás során egy pillanatra sem inog meg a férfi. A megírt mű csupa kérdés, csupa bizonytalan megrendülés, itt az előadásban ennek nyoma sincs. Szinte gyűlölettel viselkedik a lány iránt. Rossz értelmezés.

VA: A férfi sorsa tulajdonképpen utalás a beckett-i abszurdra. Beckettnél a sorstalanság, lásd a *Godot* párbeszédeit, a nyelv lecsupaszításával jár együtt. Ne felejtsük el, hogy ő a *Godot*-t franciául írta. Milyen jelképes, hogy idegen nyelven írsz az idegenségről...

HB: Bocsánat, hogy közbeszólok, de éppenséggel ezzel a mondattal telibe találjuk a szegfejet. Mert szerintem a férfi a szerelem nyelvét utasítja el, fél tőle, nem akar megszólalni, mert mint minden nyelv, a szerelemnyelv is magában rejtí saját mélységes szakadékait, a saját múltját, a saját jövőbe vezető logikáját, a logika könyörtelenségét. Mintha egy bányatóban fürödve, egyszer csak beszakadna alattunk a fenék, és a vízzel együtt mi is zuhannánk a szédítő mélységekbe, ezeréves tárnákba. Mert aki elkezd a szerelem nyelvén beszélni, azt óhatatlanul magába szippantja az örvény.

VA: Kiválóan játszik a két kiváló színész. Linda, aki az ápolónőt játssza, bele van szeretve ebbe a szerepbe, azt mondta, hogy semmi, soha nem érintette meg ennyire.

HB: Szerintem a férfi nem az átélt kudarcok miatt nem tudja elfogadni a nő szerelmét, ellenkezőleg, a kudarcok oka is az volt, hogy képtelen átváltani a szerelem nyelvére. Amit ő szeretetnek mond, az az apák szeretete. Az anya szerelmes a gyermekébe, és soha nem tudná feláldozni istenének. Az apa a szeretet jegyében megteszi. Az apa keresztre húzza a fiát, a szeretet jegyében, a világ világossága jegyében, a kolosszális mű jegyében. A szerelem képtelen volna ilyesmire.

VA: Tony, aki a férfit játssza, maga alatt volt a próbák során. Megviselte a dolog. Egy hétig le kellett állnunk, mert mély depresszióba zuhant. De persze nagy színész, talpra tudott állni, sőt, szüksége volt erre az alászállásra, hogy utána ilyen ragyogó legyen.

HB: A darabban a férfi, bár öntudatlanul és kimondatlanul, de mégiscsak szerelmes... És a szerelem feltámasztja minden érzékét, *érzékesztőnek* mondja a lányt. Ekkor vallja meg, hogy az érzéketlenség vastag rinocéroszbőrét sikerült lehántania róla a lánynak. És ez a nyolcvan éves

férfi gyermekként viselkedik, erotikus álmai vannak újra, és úgy elpirul, ha felidéződnek benne, mint a kamaszok, amikor filmekről mesélnek. Valószínűleg gyereket is tudna nemzeni. És akkor végül is esélyt adna a szerelemnek, hogy a szerelemben megfogant gyereke, akit az anyja a szerelem jegyében, nem a szeretet jegyében!, nevel fel, megtanítsa a világot, vagy ha nem tudja megtanítani, hát legalább megmutassa, így is lehet, és végre ne a szeretet mesterei, hanem a szerelem tanítványai reprodukálják a társadalmat.

VA: A darab is a férfi halálával ér véget.

HB: De ez nem a halott zuhanása a sírba, hanem az élőé egy új világba. A szerelem nyelve hangokból áll, és minden hang rés az időn, a végtelent átjáró örök tapasztalat. A beszéd elfátyolozza ezeket az éles hangokat, a létezés eme szakadékait. Én azt látom, hogy az előadás sem igyekszik a beszéd fátyolát félrevonni.

VA: Sam már rendezte korábban is a darabjaimat. A *Kié Erdély?*-jel, ami itt *Landart* címmel futott, a Yale Theater bejárta a világot, Tokióban meg kellett hosszabbítani a turnét, annyi érdeklődő volt, ráadásul a cseresznyevirágzás alatt történt mindez, amikor a japánok a par-

kokban ülnek, és nem járnak színházba. Sajnos nem mindig tudtam jelen lenni a próbákon, lehet, ezért halványabb kicsit ez a rendezése.

HB: Nem, nem halvány, hanem kifejezetten hibás, félreértelmez dolgokat. Nem értem, hogy miért nem merte a rendezés feltárni mindazt, ami a darabban benne van. Hol maradt például az a jelenet, amikor a férfi felpofozza a lányt? Igen, igen, benne van, de egészen másképp, véletlennek tűnik, holott megszegyenülésének drámai mozzulatáról van szó, e pofon saját ítélete önmagáról, pontosabban az életéről. Ezzel a pofonnal odarakja magára a pecsétet, ez ő, ilyen, ennyi. De itt az előadásban mintegy reflexszerűen csattan el a pofon.

VA: Sam a legjobb díszlettervezőjével dolgozott, és a díszlet jól visszaadja a darab redőzöttségét. A redők, ha elég szorosan összesimulnak, mintha nem is léteznének, mintha belsejükben nem rejlene semmi.

HB: Tulajdonképpen elhibázott a díszlet is, mert nem teszi lehetővé, hogy a férfi és a lány megérinthessék egymást. A pofonon kívül szinte egy helyben mondják fel a szerepüket. Ilyesmi valamikor a század elején volt divatban, ez a merev elhelyezés nem ad lehetőséget az érintke-

zésre. Viszont a feszültséget, amit a mozdulatlanság és a távoliség szül, nem használja fel, mert valami langyos életszerűséget akar megjeleníteni.

VA: A tegnap megnézte a bolgár írószövetség elnöke is, azt mondta, szól a bolgár színházak főintendánsának, hogy olvassa el a darabot, most már készül is a bolgár fordítás. Ők már játszottak engem, nézze, megmutatom a képeket. Ez a mini-kivetítő háromdimenziós, ezt használom mindenre. Sajnos kicsit elmosódottak a kontúrok, mert egy kétdimenziósból lett átkonvertálva, és ilyenkor homályos a kép.

HB: Csak a szöveget elolvasva ébredtem rá, hogy a férfi azért sem engedi közelebb a lányt, mert nem akarja, hogy mesterének tekintse, és itt derül ki, legalábbis a szövegből, hogy a férfi valószínűleg zenész, még hozzá előadóművész, bár nincs konkrét utalás, a színpadon sem látni semmilyen hangszert, bár egy szemfüles rendező élne a lehetőséggel, mindenesetre egyszer volt egy tanítványa, és hiába igyekezett, nem tudott igazi, megtanulható dolgokat átadni neki. Telebeszélhette a fejét, de amikor létre kellett hozni valamit, siralmas lett az eredmény. Miért lett siralmas?, teszi fel a költői kérdést. És a lány felel

rá: azért, mert örökké a gyávaság hegemoniájában beszélgetünk.

VA: Nem lesz túlságosan elvont ez az interjú a *Szabadság* számára? Attól félek, hogy ornamentikus-ontologikus-sága elriasztja az olvasókat. Esetleg átvehetnék mellé a *Times*-ban megjelenő interjút.

HB: Az a helyzet, hogy már régóta szerettem volna beszélgetni önnel, de eddig semmi esélye nem lett volna, hogy megjelenjen egy tízsorsosnál hosszabb szöveg. Szerencsére most új a főszerkesztőnk.

VA: Még mindig a Stanik-konzern uralja a médiát? Bár Stanik annak idején sok pozitív dolgot is művelt, egyet mindenképpen tudok említeni, a néhai *Erdélyi Naplót*, ott a semmiből gründolt össze egy olvasható lapot, amit mutatis mutandis tíz év múlva a Parászka Boróka-féle *A Hét* ismételt meg. Mindkettőnek igen sok interjút adtam.

HB: Én már csak a sajtótörténeti előadásokon hallottam ezekről a lapokról. De Parászka Boróka néhány interjúja tananyag volt. Sajnos ma már nem készülnek igazi interjúk. Talán mert a legveszélyesebb műfaj. De mindenképpen a leghálátlanabb. Aki készíti, arról megállapít-

ják, jól benyalt, vagy azt mondják, pikírt és kicsinyes; akit pedig kérdez, a legritkábban lesz megelekedve.

VA: Ha szükséges, a *facebook*on megtalálja az előadás kritikáit. De vigyázzon, csak a *VA official* a hiteles, jóváhagyott oldal.

HB: Mellbevágó, mennyire más idejű a férfi és a nő beszéde. A férfié tele ígérettel, pontosabban beszéde mindig ígéretként szól, ugyanakkor nem oldoz fel a szorongás alól, amivel a jövőt fürkésszük. A nőé ígéret nélküli ígéret, jelen és jövő közt nincs semmiféle szembenállás, ha belépünk a beszédébe, belépünk a jövőbe. Mindazonáltal azt hiszem, ebben az öreg férfiban él továbbra is egy gyerek, aki továbbra is hiszi, hogy a világ jóakarátú, és legszívesebben az ápolónő ölébe hajtana a fejét, mert ez a gyerek hisz a szerelemben is, ez a gyerek a legszívesebben minden kacatot kidobálna a férfiból, aztán megtisztítaná a maradékot, és azok közül is a legszebbeket, legépebbeket gyűjtené össze, hogy odarakja a nő lábai elé.

VA: Sajnos lejárt az időm, még találkoznom kell Luther Norrissal, az Off-Broadway igazgatójával, és aztán érkezik Gilian.

HB: Az előadás egyik legjobb jelenete, amit különben remekül megcsináltak, amikor az első felvonás elején a férfi nyugtatgatja a nőt, aki láthatólag feszeng, mert idegenkedik az öreg állapotától, hogy ne riadjon meg, hányni nem szokott, mert ő soha életében nem volt hányós fajta, gyerekkorában, ha rosszul lett a zöldalmától vagy a mértéktelenül benyakalt édes dohányvirág-szirmoktól, képtelen volt háborgó gyomra tartalmától megszabadulni, csupán egyetlen esetben szokott hányni, igen, nem tagadja, örökké összehányta magát, ha valamilyen riporter járt nála, az újságírók pusztá megjelenésétől máris hányingere támadt, egyszer az is megtörtént, hogy egy riporternő retiküljébe ürített bele egy kiadós ebédet, egy elegáns kávéház teraszán. De remélem, ez sem életrajzi vétetésű dolog, és Ön most jól van.

VA: A műnek kell a szerzőről beszélni, nem a szerzőnek a műről. Ezt majd írja oda a végére. Írja oda, hogy én mondtam.

Nem érdekelnek a következmények

Beszélgetés Zsigmond Andreával

Kérdezett: Kelemen Attila Róbert

Kolozsvár, 2050. november

KAR: Rendhagyó az ön pályája. Rendhagyóan sok mindennel foglalkozott. Hogyan alakult ez így?

ZSA: Nem szerencsés így indítani egy interjút. Bocsánat, nem akarom tanítani, csak valóban *nem* szerencsés. Túl általános ez a megállapítás, a kérdezett nem tud velem mit kezdeni. Inkább valamilyen konkrét kérdéssel kell indítani.

KAR: Amikor idén tavasszal átvette a *Színházkritikusok Díját*, az önt laudáló Varga Anikó azt mondta, hogy *rendhagyó az ön pályája*. Mit gondolt akkor?

ZSA: Nem tartom rendkívülinek, sem rendhagyónak. És nem is érzem szerteágazónak. Csodálkoztam, hogy ezt mondja Anikó. Kritikus vagyok, *ez* az alapállásom. De úgy is mondhatnám: tanár vagyok. Mert e kettő: *egy*. Két alakja ugyanannak a szándéknak. Amikor én a színházról írok, ugyanaz a szándék működteti a mondataimat, mint amikor a politikáról. Ugyanúgy *jár* az eszem, amikor a filozófus Zuh Deodáttal vitatkozom, vagy az RMDSZ-elnök Borboly Csabával.

KAR: Ne haragudjon, de talán túl erős a *Kommandó* elnevezés egy színikritikusi társaság számára.

ZSA: A tanácskozás helyszínét hívták Kommandónak, innen vettük. De ha a patak nevét kölcsönözzük, akkor Baszka lett volna. Nagy-Baszka, mert az folyik ott.

KAR: Mi volt a célja a *Kommandónak*?

ZSA: Na látja, ez tetszik, ez konkrét kérdés. Arra juttunk, hogy közelebb kell vinni az emberekhez a színházat. Miért ne lehetne székely akcentussal beszélni? Ha a szemet Székelyföldön sokfelé *szám*-nek olvassák, akkor miért mondja a színész másképp?

KAR: *Számtól számba?* Így?

ZSA: Miért ne? Ez csak most, itt a kolozsvári romkocsmában hangzik furán. Annak idején a gyergyói színházban senki nem furcsállotta.

KAR: Mégis kifulladt a dolog. A *Kommandó* is megszűnt.

ZSA: Nem baj, de működött.

KAR: Vajon nem a túlzásba vitt regionalitás fullasztotta ki? Beletemetkeztek saját identitásgödrükbe, az élőhalott pedig nem él soká. Nem ez történt?

ZSA: Jaj, jaj, élőhalott, neméltovább, várjon, nem tudok ilyen gyorsan haladni! Még ott tartok, hogy a dolog működött. A színház *igenis* élő művészet, kell neki az élet hangja és visszhangja, szóval a pezsgés. És a székely színházakba nagyon sokan kezdtek járni. Igazi esemény volt egy-egy előadás.

KAR: Miért nem lehet ma egyetlen egyet sem az akkor született darabok közül a színpadon látni?

ZSA: Jaj, maga nagyon gyorsan kérdez. Az édesapja volt ilyen.

KAR: Ismerte az apámat?

ZSA: Hogyne. Én szerkesztettem a könyveit.

KAR: Én sajnos nem ismertem.

ZSA: Hát az hogy lehet?

KAR: Apám kései házasságából születtem. Amikor én két éves voltam, őt átképző lágerbe vitték. Egyedül a lágerrádióban hallhattam a hangját. Merthogy kijárta, legyen rádiójuk, megfőzte a láger parancsnokát meg a feletteseit, és hát a rend-a-lelke-mindennek!-felkiáltással országos sugárzást is kaptak. Fél év után már többen hallgatták a lágerrádiót, mint a többi szabad adót együttvéve.

ZSA: Igen, emlékszem.

KAR: Bocsánatot kérek, ezentúl lassabban kérdezek. A *Kommandó* milyen kortárs darabokat preferált?

ZSA: Inkább úgy mondanám, hogy ösztönözte a darabírást. Egy időben elég sokan írtak nekünk. Lövétei Lázár Lászlónak született néhány rémdrámája, de ami igazán meglepett mindenkit, azok a Tamás Dénes színművei voltak. Ő az egyik nagy felfedezettünk. És sikerült néhány nővel is drámát íratni, Orbán Réka, Burus Rebecca, Pálfi Szerénke, ami azokban az időkben, a hagyományosan lófő-szemléletű székely társadalomban egészen váratlan volt. De kiderült, hogy *a megmerevedett felszín alatt egy élő nőkkultusz működött még*. A székely társadalom sokkal nőközpontúbb volt, mint ahogy a felhám mutatta.

KAR: Mit tetszik ez alatt érteni.

ZSA: Nahát ez *nagyon* jó. Látja, ezt így, hogy *ez alatt érteni*, ezt csak Erdélyben mondják. Mi ez, ha nem a regionalitás győzelme. Én ebből rögtön tudom, hogy bár úgy öltözködik, mint egy pesti bulvárújságíró, maga Erdélyben nőtt fel. És akkor már megkönnyebbülök, mert azt gondolom, jobban *megért* engem. Ha valaki nem ért, akkor *nebezebben nyílunk meg* előtte.

KAR: Soha nem gondoltam volna, hogy a székely társadalom nőközpontú a felszín alatt.

ZSA: A székelység megőrzött a nép természetközelségéből valamit. És a természethez közeli népeknél a nő a létezés centrumában áll. Nincs olyan természeti nép, ahol másképp volna.

KAR: Az ön társadalomkritikájának egyik mozgatója a feminizmus, legalábbis politikai ostorának áldozatai ezzel vádolták. Mi is a helyzet?

ZSA: Látja, már ahogy kérdez, „mi a helyzet?“, az is mélységes férfiszemléletről árulkodik. *Helyzet, helyezés, helyhez kötöttség, helyzetbe hozás, helybenbagyás, hely, helyőrség.* A férfilét szavai. Ebből a szemszögből nyilván feministának látszhatok, holott nem vagyok ideologikusan nő. Én sem

ideologikusan, sem nőgyógyászatiilag nem vagyok nő, amikor gondolkodom. Egyszerűen csak másképp látom a dolgokat, *mint* a férfiak. Ami nem kíván sem rettenetes erőfeszítést, sem különlegesen megalapozott koncepciót.

KAR: Én ezekre a másféle gondolatokra vagyok kíváncsi. És azt hiszem, ezzel nem vagyok egyedül.

ZSA: Ez is férfigesztus: a megkörnyékezés, a csábítás, a mézesmadzag-húzogatás. Meghódítani, *hog*y birtokolhassam, *hog*y betegyem a gyűjteményembe.

KAR: Jó, akkor hogyan kérdezzem? Megpróbálok másképp. Mi a következménye annak a jelenségnek, hogy a székelység a felszín alatt erősen nőközpontú társadalom?

ZSA: Nem érdekelnek a következmények, ha számbavételükhöz a jövőt kell kitalálnom. A jövő nem érdekel. A jelen foglalkoztat. És hát minden jelenné válik, a múlt is, ha elkezdem vizsgálgatni. *A figyelmem teszi jelenné.* És látja, ebben *van* köztünk különbség. Maga nem rám figyel, hanem a helyzetemre, én nem a helyzetére figyelek, hanem magára. Nem érdekel, mihez képest ül itt velem szemben. Nem érdekel a pozíciója, az érdekel, amit kérdez, és ahogyan kérdez. Látom például, hogy merre indul most az

agya. Látom, ahogy kinyújtja a lábát, kissé ingerült, de nem akar indulatoskodni, mert *fél*li a helyzetét, hogy akkor nem készül el az interjú...

KAR: Nem vagyok indulatos fajta, és azt hiszem, én nem tartozom sem a tárgyhoz, sem a témához.

ZSA: Egyik félmondatával megcáfolja a másikat... De *oké*, térjünk vissza a szigorúan vett kérdéséhez. A nőköz-pontúság azt jelenti, hogy a székely társadalom kevésbé manipulálható. Mert a természet alapmozgásaihoz jobban idomul, a világmindenség ritmusát követi, nem pedig a gazdasági, politikai vagy *más* jellegű érdekeket.

KAR: Kívülről ma is az látszik, hogy a székelyföldi nők mélyebben a férfiak alárendeltjei, mint másutt. Hogy keményebben kiszolgáltatottak. Kevésbé emancipáltak.

ZSA: Ez a látszat. A székely nők igyekeznek *belesimulni* a környezetükbe, mert *mélyebben* élnek. Na, ez túl *patetikus*, húzza ki. *Olvasta* Veréb Mikolt – t-vel a végén, nem d-vel – regényét? Abban minden benne van *erről*.

KAR: Nem, sajnos nem olvastam. Nekem a Kendeffy Kata Szidónia nőregénye...

ZSA: Borzalmas, ne is emlegesse. Volt egy időszak, amikor *sorra* jelentek meg az ilyen erdélyi regények. Ugye,

volt Wass Albert, de az ő regényeinek száma véges, jóllehet sokkal több a megengedettnél, és akkor kialakult ezen a nyomon egy másik kultusz, az erdélyi arisztokrata-csemeték csemetéinek, unokáinak és ükunokáinak, főképp nőknek a velejéig giccses irodalma, a szupergiccses Tisza Kata vagy Apor Hajnalka, Teleki Panna stb. végtelenített bárgyúsággal összefércelt kifestőkönyvei, a múltba révedés üres, poszttrianoni, nefelejcses, zergetollas bődulései, *női hangra hangszerelve*. És aztán ezt felvitték a színpadokra is. Az volt a giccs *G-pontja*.

KAR: Miért történhetett?

ZSA: Itt a '20-as évek elején szinte felszámolták az iskolákat. Holott inkább a templomokat kellett volna. Hihetetlen, hogy még ma is, a huszonegyedik század közepén több a templom, mint az iskola. Röhej.

KAR: Igaz-e, hogy önt egyszer Ferenczes István felpofozta, mert azt mondta neki a bemutatóján, hogy a darabja megfordítja a színház idejét, s az az irány a temetőbe vezet?

ZSA: Nem volt ilyesmi. Ferenczes különben is úriember volt, soha nem tett volna ilyet. Ez a feltételezés is mennyire jellemző a *batalmi* gondolkozásra. Amit tőlem

idéz, azt egy Nyíró-darabból rendezett előadásra mondtam. Mert miközben szerettem volna egy autentikus székely színházat, irritált az avítttság. De a színházak elzülléséhez sem a székely színházaknak, sem Nyíró s a hasonló darabjainak nem volt közük.

KAR: Hanem?

ZSA: Kérdés nélkül is mondanám.

KAR: Bocsánat!

ZSA: Sajnos a kolozsvári színház indította el a lavinát. Konkrét dolog volt. Amikor Kertész Imre, a Nobel-díjas magyar író könyvéből írt darabot, mert jogi akadályok merültek fel, kicserélték egy másik szövegre. *Ugyanaz* a játék ment a színpadon, a *megszólalásig* ugyanaz, viszont más lett a szövege. Akkor kevesen vették észre, noha ez az ügy teljesen aláásta a színház mint művészet állapotát. Ez a csere művészileg mindent tagadott, amit addig a színház állítani látszott. A rendező, a színészek, a szöveg, az alkotás szerepét. A színházak néhány év alatt ügyeskedő *bizsnicárok* kezére jutottak. Tudja, mi az a *bizsnicár*?

KAR: Azt hiszem, értem.

ZSA: Máshol is voltak hasonlók. Már az is tönkretesz mindent, ha egyik este eljátszom az *Állítsátok meg Arturo*

Uit! című Bertolt Brecht-darabot Selyem Zsuzsa átírásában, majd következő este operett-kavalkádot adok elő, *ugyanott, ugyanazokkal* a színészekkel. Annak idején Richard Wagner azért építtette fel a saját operaházát Bayreuthban, mert *nem tudta elviselni*, hogy ugyanazon a színpadon játsszák a *Trisztán és Izoldát* a *Libacombba haraptam az este olasz* – ne nevéssen, mert van ilyen – vígoperával. Ha operettet *játszik* egy színház, az semmiképp *sem* tesz jót neki. Mint ahogy újságírók sem fognak soha jó regényt írni, mert az újságírásban kicsorbult a mondatszerkezetük. Ez így *van*. Remélem, ön nem akar regény írni. Bár semmit nem tudok önről. Visszatérve a kérdésre, a színház *link* lehet a hétköznapi élet dolgaiban, de halálának *kell* lennie a művészetben.

KAR: Ön azt mondja, hogy a színház link dolog...?

ZSA: Bocsánat, *folytatnám* a válaszomat. A művészetben nem lehet bevinni a hatalmi helyzetet. Ha engem Ferenczes úr vagy a sírból visszatért Nyíró József megpofozott volna, az a hatalmi helyzet érvényesítésén alapult volna, nem a művészi igazságosságon. A hatalmi kényszerhelyzeteket egyedül a művészet tudta volna megállítani, majd felszámolni. De a művészetet a hatalmi helyze-

tek szokásjoga uralta. Tanúja voltam számtalanszor, hogyan aláznak meg nőket, csak azért, mert nők. A rendezők pusztán helyzetükből adódóan mindenre rávették a színésznőket. Ismertem jól. Hogyan vállalnak önkéntesen *orális szexet* színésznők egy-egy szerepajánlat reményében... Hogyan mímelnék rajongást megkopott, *őstehégtelen* rendezők iránt...

KAR: Ön tíz évig külföldön tanított. A csalódottság űzte el?

ZSA: Már megint nagyon pergeti. Inkább úgy mondanám: rendezők *irányába*. Az *iránt* helyett. Esetleg *felé*. Vagy alá... *Jaj*... majd írjon be valamit. Ha egyáltalán lesz kedve hozzá. Na, hol tartunk? Egyrészt lehetőségem volt rá, mert meghívtak, másrészt a '20-as évek közepétől kezdődően már végképp nem lehetett elviselni, ami itt folyt.

KAR: Boros Kinga azt írta önről, hogy egész életében menekült saját bátorsága elől. Ezt hogy kell érteni?

ZSA: Ez megint egy nagyon gyors kérdés. És nem értem, hova akar kilyukadni.

KAR: Nincs benne semmi rejtett szándék.

ZSA: Én nem tartottam magam bátornak. Nem volt mi elől menekülnöm. Kinga sokkal bátrabb volt, mint én.

Ha csak azt veszem, hogy *négy* gyereket nevelt fel, én meg egyet sem vállaltam. Egyszer találtam egy Fodor Ilona-könyvet. Utánanézttem, ki volt. Látja, ő igazán *bátor nő* volt. 1978-ban megírta Illyés Gyula *valódi* életrajzát. Utána aztán menekülnie kellett, de csak azért, mert féltette a gyerekeit. Akiket viszont nem vihetett magával. Na jó. *Erről* ennyit.

KAR: Ön a székelységet az irodalomba is be akarta vinni. Monográfiát írt Sántha Attiláról.

ZSA: Nem Sántháról, hanem György Attiláról. De zsákutca volt, ideologikus lépés, később beláttam. Sokkal kevesebb realitása volt, mint a székely színháznak.

KAR: Mindenképpen bátorságra vall, és persze elhívottságra, hogy hazajött.

ZSA: Én nem hagytam ott *semmiféle* katedrát, hiszen csak vendégelőadó voltam, és nem éreztem túl jól *magam*. Sokkal bátrabb volt Dánél Móna, aki otthagya egyetemi katedráját Pesten, és hazajött *Csíkiszeredába*. Hasonlóképp Hajdú Farkas-Zoltán, aki a jól menő vállalkozását zárta be Heidelbergben, és aztán hazatérése után megalapította a *Székelyföld Átírása* nevű iskolát, ahová egybegyűjtötte a zavaros pocsétákban szanaszét gázoló fiatalokat. Dacolva

a hatalom, hol anya-, hol dadaország felől érkező gyakori gáncsoskodásaival.

KAR: Van, amitől nagyon fél?

ZSA: Hároméves korom óta nincs bennem félelem.

KAR: Mi az a hiba, amit nem tud megbocsátani?

ZSA: Ha egy riporter a Proust-kérdőívet kotorja elő.

KAR: Mi az a hiba, amivel elnéző tud lenni?

ZSA: A makacsság.

KAR: Amikor ön átvette a díjat, azt mondta, hogy ez a díj nemcsak az öné, ez az erdélyi színjátszásé is, mert az újjáéledő erdélyi színjátszás nélkül nem kapta volna meg ezt a díjat.

ZSA: És ebben a megújulásban megint a Kolozsvári Magyar Színházat kell említenem. Amikor Tompa Gábort megválasztották az Európai Filmakadémia elnökének, és a színház igazgatója Visky András lett, akkor ő a színészekkel való konzultáció nyomán hozott egy hihetetlenül bátor döntést: befogadta az *Utcaszínházat*. Az *Utcaszínház* akkoriban már három éve működött: lényegében amatőrökből alakult, de persze tele voltak gondolatokkal, elképzelésekkel, sokan megjárták már a nagyvilágot, frissek voltak, igazi művészetet akartak, és tartozott hozzájuk

négy-öt nagyon tehetséges rendező is, no meg írók, zenészek, képzőművészek. Amikor bekerültek a kőszínházba, nemhogy elbátortalanodtak volna, ellenkezőleg, szíporkáltak, mint a csillagszóró. És Visky *azt* is megcsinálta, hogy a kormánykereket is átadta nekik, pontosabban a kapitányságot, mert az igazgatóságról is lemondott, és Bogdán K. Tamást, az *Utcaszínház* vezetőjét ültette a maga helyére. És ezt nem azért tette, mert már belefáradt, megöregedett, elege lett, hiszen maradt, és haláláig együtt dolgozott az ifjabbakkal, tanította, ösztönözte, inspirálta őket. És az eltelt sok-sok év bebizonyította, hogy milyen távolra vezető lépés volt.

KAR: Hasonló dolog történt pár évvel ezelőtt a sepi-szentgyörgyi színházban is.

ZSA: A színház igazi művészetté kezd válni ismét. Már-már *oda* jutottunk, hogy peepshow-ként működtek a társulatok. Hol kábszerként, hol trágyaként mutogatták a testet. Műhab és *originál trash*, már-már fetisizált szemét. A mai színház végre leszámolt az anyag fétisével. A mai színház *tiszteli* az anyagot. Szereti anyagát, az embert. De a díszletek, a jelmezek anyagát is, a fény anyagát is. És ez a szemlélet átterjedt a színházon kívülre is. *Kezdjük* meg-

érteni az anyagot. A szerkezetét. A textúráját. Az anyag gondolatait és hitét. Nagyon jól áll ez a kék ing magának... Tudja, mire tanít minket az anyag? Hogy a világ alapszerkezete a dráma. A rezgő *korpuszkeulák* közötti kölcsönhatás. Nincs benne semmi történetiség, pláne linearitás. *A jövő mint olyan nem létezik.* Egyetlen drámai jelen van.

KAR: Nagyon szépen köszönöm ezt a *szép* beszélgetést.

ZSA: Nagyon vigyázzon, hogyan tördeli a szöveget. Szeretném, ha sok lenne benne a kurziválás. Lehetséges?

KAR: *Minden lehetséges.*

A jövő emberei

Balázs Imre József (<i>Kín és kéj</i>)	5
Demény Péter (<i>A zománc színe</i>)	19
Kovács András Ferenc (<i>A siker bárkája</i>)	33
Láng Dániel (<i>Lyük a zenén</i>)	42
Markó Béla (<i>Az élet értelme</i>)	56
Márton Evelin (<i>Az abszolút történet</i>)	72
Mihálycsa Erika (<i>Nobilis posszibiláncok</i>)	88
Selyem Zsuzsa (<i>Pas de deux</i>)	104
Szabó Róbert Csaba (<i>Anyanyelv, apanyelv</i>)	116
Visky András (<i>Mester és tanítványa</i>)	133
Zsigmond Andrea (<i>Nem érdekelnek a következmények</i>)	146

A SZÖVEGET MIHÁLY EMŐKE GONDOZTA
SZERKESZTETTE KOVÁCS ANDRÁS FERENC
A BORÍTÓT BIRTALAN KÖLÖK ZSOLT TERVEZTE
KÉSZÜLT A MAROSVÁSÁRHELYI LYRA NYOMDÁBAN
FELELŐS VEZETŐ KÁLI KIRÁLY ISTVÁN IGAZGATÓ
MEGJELENT 100 PÉLDÁNYBAN, A SZERZŐ KIADÁSÁBAN

ISBN 978 973 599 509 6